

ŠPIRO KULIŠIĆ

O ETNOGENEZI CRNOGORACA

Predgovor

Prošlo je blizu petnaest godina od pojave studije O etnogenezi Crnogoraca Špira Kulišića u izdanju titogradske "Pobjede" 1980. godine, jednog od najpoznatijih jugoslovenskih etnologa iz poslijeratnog vremena. Iako nevelika po obimu (svega 100 strana), ta je studija po izlasku iz pečatnje, kao nijedna druga knjiga u Crnoj Gori poslije drugog svjetskog rata, u "naučnoj" i političkoj javnosti izazvala do tada neviđenu buru. To je presudno uticalo na to da je ona još tada prosto razgrabljena, odmah rasprodana, da je u knjižarama nema već duže vremena. A interes za nju je trajan zbog aktuelnosti crnogorskoga narodnosnog i nacionalnoga samoodređenja, koje u vidu pitanja stalno i uporno pokreću brojni negatori Crnogoraca kao samosvojnog naroda i nacije. Međutim, i oni su sami svjesni da takvoj njihovoj raboti Kulišićeva knjiga predstavlja veliku prepreku, koju nikako ne mogu da uklone s puta, pa bi najviše željeli da se o njoj šuti, da pane u zaborav. Zato je potražnja za njom kod onijeh što žele da se izvorno obavijeste o suštini problema utoliko veća i razlog za njezino drugo izdanje opravdaniji. Ona je i sada tražena i vrlo potrebna.

Svojevremena pojava knjige O etnogenezi Crnogoraca Špira Kulišića, u stvari, značila je naučni i politički izazov u tolikoj mjeri da su uloženi ogromni naponi od strane onovremene vlasti i stručne kritike kako bi se ona jednostavno ubila, njezina nepobitna saznanja o samobitnosti Crnogoraca kao naroda i nacije posve potrla, uzaptila. Budući da spadam u veoma mali krug od svega nekolicine naučnijeh radnika sto su je od početka branili, da sam u njezinu odbranu još ranije napisao tri članka u kojima sam na širokoj podlozi analitičko-kritički govorio o njezinijem visokim naučnijem dometima i rezultatima (ali i o nekijem nedostacima što se ponajviše odnose na karakter novovjeke crnogorske plemenske organizacije i na crnogorski jezik), ovdje prvjenstveno namjeravam da pružim odgovor na pitanje zašto je Kulišićeva knjiga tako nemilosrdno dočekana, koji su osnovni motivi i razlozi postojali za to da se ona u "naučnim" i političkim krugovima oglasi za pravu jeres. Na to pitanje danas je moguće dati odgovor jerbo je već stvorena određena, neophodna vremenska distanca, od njezine pojave do sada nakupila se i produbila nova znanja o Crnoj Gori i Crnogorcima koja omogućuju da se s te vremenske distance još jednom provjere Kulišićeve

glavne postavke o etnogenezi (istoriogenezi ili etnopovijesti) samonikloga crnogorskog naroda i suverene crnogorske nacije. A potonjih godina dogodile su se i krupne društveno - političke promjene, s istorijske pozornice otišle su one političke snage što su organizovale hajku na Kulišićevu studiju, pa samim tijekom i njihovi puleni, brojni poslušnici iz redova "naučnika" ostali bez podrške i zaštite. Nema više ko da ih pokrene na novu harangu. Sve to bitno doprinosi da se sada i o toj problematici može slobodnije prozboriti.

Već je tu skoro Drago Nikolić, ugledni crnogorski književnik i publicista, uvjerljivo i argumentovano spornu knjigu Kulišića rehabilitovao u tekstu kojim je dokazao da ta knjiga, kojoj se sudilo na "naučnom skupu" prije dvanaest godina u Marksističkom centru Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore, nije bila opasna za nauku, niti pak za stvaralačke slobode, nego za "naučni skup" autoritet vlasti i za nadolazeći talas velikosrpstva. Po njemu, taj "naučni skup", na kojemu je bačena na nju anatema, nije dao pun rezultat u osudi zbog oponentnog istupanja grupe crnogorskih intelektualaca, koji nijesu podržali ni partijski stav ni "agresivnu nacioargumentaciju naciozvanica", što su poznije razbili SFR Jugoslaviju. Pošto su u Nikolićevu članku valjano izanalizirani svi politički motivi i razlozi koji su stajali u osnovi napada na Kulišićevu studiju, ostaje da još ukažem i na glavne teze od kojih su u sferi tadašnje nazovi nauke pošli režimski "naučnici", aktivirani i na nju nahuškani razni epigoni i trabanti onovremene vladajuće politike u tretiranju te studije kao nepoćudne jeresi. Za to su do skoro dobijali državne nagrade.

Kulišićeva radnja dočekana je kao jerećka knjiga stoga što je samobitnost Crnogoraca pojmla i interpretirala u duhu i u skladu s usamljenijem disidentskim pogledima malobrojnijih crnogorskih naučnika koji su poslije 1968. godine u historiografiji, lingvistici, filologiji, etnologiji, istoriji književnosti i u ostalijem društvenim naukama sve više polazili od ispravno postavljene teze o tome da oni po svojem etničkome porijeklu nijesu nikakvi "Srbi" već autohtoni istorijski narod, duboko ukorijenjen u ranu dukljansku i zetsku srednjovjekovnu prošlost i novovjeka nacija, postepeno formirana još od kraja XV vijeka u procesu kontinuirane pionirske "borbe neprestane" kao građanske revolucije i najznačajnijega njezinog konstituensa. A zvanično stanovište u tijem disciplinama i u politici temeljilo se na postavkama iz članka O crnogorskom nacionalnom pitanju Milovana Đilasa (objavljenom u "Borbi" 1. maja 1945. godine) i potom prihvaćenome od strane vlasti kao oficijelnom. U tome članku izričito stoji: "Srbi i Crnogorci su jednog (srpskog) narodnog porijekla, jednog korijena, ali je razvitak u nacije, razvitak nacionalne svijesti, išao različitim putevima". Iz činjenice, da su Srbi i Crnogorci jednog porijekla, građanski teoretičari i sitnoburžoaski političari, koji ne shvataju suštinu nacionalnog pitanja i zakone formiranja nacija, izvukli su zaključak o jednoj naciji, zaključak koji je ustvari bio ideološka osnova i opravdanje hegemonizma. Dogmatski polazeći od Staljinove premise o tome da nacije nastaju tek s pojavom kapitalizma, Đilas smatra da su Crnogorci sve do kraja XIX stoljeća predstavljali samo etničku grupu srpskog naroda i da su se od Berlinskog kongresa (1878) u procesu nastupanja kapitalističkih društvenih odnosa oformili u nacionalnu individualnost. To je Đilasovo gledište postalo zakon.

Obje Đilasove navedene postavke, prva o navodnome "srpskom" etničkome porijeklu Crnogoraca i druga o kraju XIX vijeka kao o tobože donjoj vremenskoj granici od kada se samooblikuju kao nacija, pogriješne su. Prva zato što se narodi ne određuju na bazi podrijetla, svojega niti pak bilo čijeg, nego na temelju zajedničkoga interesa što populacije različitoga, miješanog etničkoga sastava, sjedinjuje u individualizovani socijalni kolektiv. Naprotiv, takav kolektiv u slučaju svakoga naroda, pa i Crnogoraca, odnosno njihovijeh prijetodnika Dukljana/Zećana, mogao je nastati tek onda kada je bilo razoreno njihovo ranije zajedničko slovensko rodovsko - plemensko podrijetlo, kada su se s preobrazbom kolektivne svojine u privatno vlasništvo raspale doseljene slovenske rodovsko - plemenske

društvene strukture i kao takve postale otvorene za orodavanje ženidbenijem vezama s pripadnicima inorodnih etnikuma u vrijeme njihova imovinskoga raslojavanja, klasnog dijeljenja. A druga Đilasova postavka je neodrživa usljed toga što postanak i razvoj crnogorske nacije dovodi u vezu s pojavom kapitalizma kao jedinijem izvorom što je iznjedrio ekonomski najrazvijenije evropske nacije, kao što su engleska, njemačka, francuska i druge. Đilas nije uočio da svaki narod, pa samim tijekom i crnogorski, od kraja poznoga srednjeg vijeka, tj. U novome vijeku, kada feudalizam postupno prerasta u kapitalizam, ima vlastiti put prerastanja u naciju kao najviši oblik dotadašnjeg života i razvitka. Kako maloprije napisah, crnogorska nacija je konstituisana u odbrambenoj i oslobodilačkoj borbi crnogorskoga naroda a ne u procesu rađanja kapitalizma. Nikako nije mogla nastati iz posebnosti nekoga tuđeg naroda.

Uostalom, i sam je Milovan Đilas docnije opovrgao svoje postavke o crnogorskoj naciji. To je uradio u knjizi o Njegošu kad je konstatovao da se ideja o Crnogorcima kao posebnoj naciji prvi put javila u prvome svjetskom ratu, kao pokušaj da se dublijem nacionalnim razlozima opravda održavanje dinastije Petrović i posebne države. Ponikla u kamarili, teza o Crnogorcima kao posebnoj naciji – nastavlja Đilas – javlja se i jača docnije, poslije ujedinjenja sa Srbijom 1918. godine – kao izraz negodovanja narodnijeh, seljačkih masa s novijem stanjem. Prihvatili su je poznije i komunisti radi slabljenja hegemonije Beograda i vezivanja za neugašenu tradiciju crnogorske državnosti. I oni su, dakako, praktične potrebe i svoje posebne interese pravdali idealnijem – u konkretnom slučaju takozvanim naučnijem dokazima, koji su tada izgledali utoliko pouzdaniji što su mogli da se smjeste u kalupe Staljinovijeh – i ne samo njegovih, teorija o nacijama kao isključivom proizvodu kapitalizma, mada se ne može sporiti da on konačno daje etničkim i teritorijalno povezanim grupama državni nacionalni oblik. Prihvativši tezu da je nacija proizvod kapitalizma, kao da nije samoj sebe ničim prethodila, nije bilo teško od Crnogoraca napraviti naciju, budući se kapitalizam u njih razvijao i kasnije i sporije nego u Srbiji, a negodovanje zbog centralizma i hegemonizma i još gorijeh zala dobijalo crnogorski oblik – drukčije nije moglo biti s obzirom na razlike u mentalitetu, u socijalnoj strukturi i državnoj tradiciji. "Baš sam ja, ponajprije pozvan svojim položajem u oblasti ideja i vlasti, izvršio neodrživa teoretska obrazlaganja crnogorske nacije. Ali ni tada nijesam mislio da Crnogorci nijesu Srbi – varijetet srpske narodnosti, kao što i danas mislim da je još opravdana njihova administrativna posebnost (M.Đilas)". Dakle, Crnogorci ne postoje kao narod i nacija.

Prije svega, čitavom izloženom argumentacijom Kulišićeve knjige nedvosmisleno pobija pokazane Đilasove djelimično kontradiktorne teze o (ne)postojanju crnogorskog naroda i crnogorske nacije. One su zasnovane na nepoznavanju dublje dukljanske (zetske) crnogorske etničke i nacionalne prošlosti i, naročito, etimologija, podrijetla i značenja etnonima Dukljani, Zečani i Crnogorci, s jedne, te Rašana i Srba, s druge strane. Bez detaljnog uvida u to, nipošto se ne mogu donositi valjani zaključci o etnogenezi Crnogoraca kao naroda i nacije. Kad bi Đilas dovoljno bio obaviješten o svijem tim pitanjima, da imenu s/e/rbi ne pridaje etničko značenje još od vremena "grijeha" Adama i Eve, ne bi pisao da Crnogorci ne postoje kao narod i nacija. Protiv takvoga njegova zaključka govori ne samo Kulišićeva dragocjena studija već i određeni pisani izvori što datiraju još od sredine X vijeka. Ovom prilikom ukazujem samo na Stefana Zanočića koji već u drugoj polovini XVIII stoljeća verifikuje ne samo postojanje crnogorskog naroda nego čak i termina crnogorska nacija. To čini u pismu Savi Petroviću iz Postdama 7. jula 1766. godine sljedećim riječima: "Vaša Pravoslavna Svetost dobro znade zašto su Crnogorci od strane evropskih naroda nazivani varvarima. Samo zato što je to narod častan, sa iskrenim srcem, pa ga smatraju naivnim. Ja mnogo računam na svoju sposobnost da se kontrolišem i radije ću se zadovoljiti da čitavi ostatak života provedem kao siromah, i da umrem kao siromah, nego da moje bliznje napadam sa skrivenom zlobom ili da kaska uz jednu lukavu i laskavu mladež. Ja se divim obrazovanom svijetu ali poštujem dio moga časnoga naroda. Ja bih želio da sam bogatiji i da uživam u

pomaganju siromaha, svoje braće. Po ovome moram Vašoj Pravoslavnoj Svetosti reći da sam u Berlinu čekao N.J.C.Vis. Velikog ruskog kneza Pavla Petrovića, da mu preporučim zasluge slavne hrabre crnogorske nacije i svoju ličnost*. Dokumenta ovakve ili slične sadržine ima još dosta.

Čudno je da Milovan Đilas i mnogobrojni njegovi istomišljenici krajem XX vijeka ne znaju ono što je kristalno jasno bilo Stefanu Zanoviću u drugoj polovini XVIII stoljeća! Neshvatljivo je kako se ne zapitaše: otkuda Crnogorci mogu biti "srpskoga" narodnosnog podrijetla u prednemanjičkom periodu, kad pojam s/e/rbi nema etničko već socijalno-staleško značenje i kad Raška nije bila država niti pak njezini stanovnici Rašani formiran narod, a Dukljani još od sredine IX vijeka imaju nominalno vazalnu i od 1043. godine od Vizantije priznatu nezavisnu kneževinu, odnosno od 1077. godine i od strane Rima potvrđenu kraljevinu? Isto tako, zašto se ne zapitaše: kako Srbi mogu imati naciju kada su bili turska raja u tečaju novoga vijeka, a trajno slobodni Crnogorci iz tzv. Podlovcenskog dijela svoje države ne mogu biti nacija u tome periodu? Čime se ako ne državom dokazuje postojanje naroda?

Kad se uzme u obzir da je cjelokupni poslijeratni naučni život iz montenegrine čak sve do dana današnjeg široko utemeljen na Đilasovoj rasističkoj, biogenetskoj ili etnogenetskoj teoriji o tome da Crnogorci vode podrijetlo iz "srpskog" naroda, nije nikakvo čudo što su revnosni zastupnici te teorije izvršili kamenovanje Kulišićeve knjige. Svojijem interdisciplinarnim pristupom u obradi samosvojnosti Crnogoraca kao naroda i nacije, ona im je zadala smrtnu udarce, njihovu poluvjekovnu "naučnu" građevinu srušila kao kulu od karata. Očividno se pokazalo i dokazalo da nije Đilasova teorija nanijela ogromne štete, "zarobila sebe u tuđina", zakočila naš ukupni ravitak, svojijem apsurdnim, stupidnijem sadržajem sputala niti ukrotila svijest. Čovjek čudu ne može da se načudi kako se slijepo i bezrezervno toj teoriji moglo vjerovati, i još uvijek joj se vjeruje, pogotovo kad se ima na umu da je ona bez ikakve analogije bilo đe na kugli zemaljskoj, u bilo kojemu drugome narodu. Stoga će biti potrebno uložiti ogromni obrazovni napor da se oslobodimo od njezinih pogubnih posljedica, da se izvrši revizija sveukupnijih znanja iz oblasti montenegrine kako bi se svijest poslijeratnih generacija oslobodila iz vlastitog zatočeništva.

I da zaključim. Vrijeme kao "majstorsko rešetlo" od gotovo petnaest godina potvrdilo je da je Kulišićeva knjiga O etnogenezi Crnogoraca u svijem pitanjima etnološke, historiografske i jezikoslovne naravi koja se tiču samobitnosti crnogorskog naroda i njegova nacionalnoga individualiteta izuzetno naučno djelo. Kao nijedna knjiga prije nje u Crnoj Gori, te je sadržaje verificovala na najteži mogući način, na opštemu sudu, u dobronamjernoj i neuporedivo više u nedobronamjernoj analitičko-kritičkoj provjeri svakoga njezinog detalja, u minucioznijem i još više malicioznijem raspravama o njoj, najčešće pamfletskoga i kritizerskog karaktera. Ona predstavlja najrječitiji dokaz o tome da se svako vrijedno djelo samo najbolje brani, da mu ni Scile ni Haridbe ne mogu ništa kad je postavljeno na čvrstoj naučnoj podumijenti. I kad sam nakon skoro deceniju i po ponovo pažljivo iščitao Kulišićevu studiju poradi toga da u njoj pronađem nešto s čime se ne slažem, da u njoj sada bilo što ispravim osim korekcija što sam ih izvršio u mojijem ranijim radovima o njoj, sa zadovoljstvom mogu da konstatujem kako mi se za to nije pružila nikakva šansa, čak ni poslije mojijeh znatno obogaćenih i produbljenijeh znanja o Crnoj Gori i Crnogorcima u cijeloj istorijskoj retrospektivi od njezina izlaska do danas. A to su onda za nju najveći komplimenti. Zato s radošću očekujem njezino drugo izdanje. Ona će u crnogorskoj intelektualnoj povijesti ostati zapamćena kao jedan od stubova – temeljača na kojima počiva naše postojanje, kao vrelo saznanja iz kojega će buduće generacije stalno učiti o tome ko smo, što smo i kojim putem smo stigli do sebe.

Dr Vojislav Nikčević (Cetinje 1994. godine)

Špiro Kulišić

O nekim proučavanjima etnogeneze crnogorskog naroda

- **Šta kažu istorijski izvori**
- **O "srpskim" plemenima prije države Nemanjića**
- **O novom formiranju plemena**
- **Završna razmatranja**

Naša starija, građanska nauka većinom je smatrala Crnogorce Srbima, što je osobito bilo izraženo u srpskoj historiografiji, etnologiji i antropogeografiji. I poneki hrvatski historičar označio je stare Dukljane Srbima (F. Šišić), dok su neki pokušavali Dukljane, spomenuti u vizantijskim izvorima XI vijeka, odrediti kao Hrvate (Lj. Hauptman). A u stvari, u vizantijskim izvorima XI vijeka Dukljani su iskazani kao zaseban etnos, jasno odvojen i od Hrvata i od Srba. I kasniji podaci o crnogorskim plemenima, koje sadrže dubrovački i kotorski izvori XIV-XVI vijeka, ne označavaju stanovništvo Crne Gore ni kao srpsko ni kao hrvatsko. Isto se može pratiti i u turskim izvorima koje su objavili i obradili naši historičari (B. Đurđev, H. Šabanović, N. Filipović).

I u starijim etnološkim i antropogeografskim djelima Crnogorci su obično označavani kao Srbi. Jovan Erdeljanović, koji je kao školovan etnolog sistematski proučavao crnogorska plemena i etničke probleme u Crnoj Gori, dosljedno je Crnogorce iskazivao kao Srbe. U svom radu *Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca f1* Erdeljanović je zaključio da Bokelji sa Crnogorcima čine jednu cjelinu i da "spadaju u istu etničku grupu srpskoga naroda". Prema tome, Crnogorci bi predstavljali samo jednu etničku grupu srpskoga naroda. U jednom sintetičkom radu Erdeljanović je Crnogorce iskazao kao dinarske Srbe,^{f2} a u jednom filološkom radu kao Stare Srbe Zečane.^{f3} I u svojim monografijama o pojedinim crnogorskim plemenima, kao i Cvijić,^{f4} Crnogorce je takođe dosljedno iskazivao kao Srbe, a crnogorska plemena kao srpska. Međutim, u svom radu o Kućima zapao je u neposrednu kontradikciju kada je ustanovio da albanski Kući zovu "Srbina", zapravo Crnogorca, *Skja*, *Škja* i "nikako drukče". A kako je utvrdio lingvista Petar Skok, albanska riječ *shqa*, *pl. shqe*, u značenju Sloven, potiče od vulgarno-latinskog *sclavus* iz balkanskog latiniteta. U studiji *Postanak plemena Pipera* Erdeljanović navodi ugovor sa Mlečanima iz 1455. godine, u kojem stanovništvo Gornje Zete, sela i plemena potpisanih u tom ugovoru, traži od Mlečana da im sveštenstvo bude pravoslavno. A na početku XVII vijeka, kako dalje navodi Erdeljanović, u poznatom opisu skadarskog sandžaka Marijan Bolica spominje Pipere kao pleme "srpske" ili "grčke" vjere, dakle pravoslavne. Osim toga, kaže Erdeljanović, Boličino označavanje vjere kao "srpske" ili "grčke" daje oslonca da se tadašnji Piperi označe kao Srbi.^{f5} A u stvari, navedeni podatak tek posredno "daje oslonca" za pretpostavku, jer se samom vjerskom pripadnošću, kako je i Erdeljanoviću bilo dobro poznato, ne može određivati narodnost, etnička pripadnost.

U slične pretpostavke, sa istim protivrječnostima, upuštao se i Milan Šufflaj (*Šufflay*), koji je u svom radu *Srbi i Arbanasi*, veoma ograničeno i metodološki slabo, pretežno razmatrao etničke odnose između Crnogoraca i Albanaca. Kao tipičan odnos crnogorsko-albanske simbioze Šufflaj navodi primjer plemena Kuči, za koje se 1610. godine veli da mu je "polovica pravoslavna, a polovica latinska" (*questi Dalmatini et Cucci la meta di quali e scismatica e l'altra latina*), a godine 1614. zabilježeno je "*Chuzzi Albanesi del rito romano*". Danas je to pleme srpsko, zaključuje na kraju Šufflaj, iako malo dalje i sam primjećuje kako su već Rešetar i Jagić pokazali da su od XII pa do preko XVI vijeka, od Drave pa sve do Zete, postojali široki pojasevi u kojima nije bilo u običaju ni hrvatsko ni srpsko ime, već opšti etnički naziv "slovenski".⁶

I kada se, barem donekle, sumiraju dosadašnja istraživanja, kao istoriografska i arheološka, i osobito etnološka i jezička, sve izrazitije nameće se zaključak da je etničku osnovu crnogorskog naroda sačinjavao veoma stari sloj slovenskog stanovništva, još od vremena doseljavanja. Ovo staro slovensko stanovništvo, kao što je bilo i u drugih južnoslovenskih naroda, postepeno je asimilovalo ostatke zatečenog starinačkog stanovništva svoje teritorije, od kojega je ujedno naslijedilo izvjesne uticaje u načinu života, u fizičkom tipu, u jeziku i kulturi. Kada se podrobnije razmotre rezultati starijih i savremenih istraživanja u Crnoj Gori, postaje sve jasnije da crnogorski narod predstavlja poseban etnos, različit donekle od drugih južnoslovenskih naroda, naravno, uz brojne srodnosti sa njima. Ove osobenosti crnogorskog naroda mogu se pratiti u fizičkom tipu, u jeziku, u tradicionalnoj kulturi, osobito u starijoj društvenoj organizaciji i u nizu specifičnih običaja, društvenih i vjerskih, na koje je još Vuk Karadžić ukazivao, a zatim i niz drugih istraživača.

U daljem formiranju crnogorskog etnosa odlučujuću ulogu imali su brojni doseljenici u vrijeme turskog perioda, ali već sada treba naglasiti da je ogromna većina tih doseljenika bila *crnogorskog porijekla* i da se u stvari pretežno radilo o lokalnim seobama. A to je znatno olakšavalo izjednačavanje stanovništva u pojedinim plemenima, pri čemu su crnogorski starosjedioci u svakom plemenu najčešće asimilovali doseljenike, koji su obično primili i slavu starinačkih bratstava. Stoga i pored izvjesnih nijansi u pojedinim plemenskim govorima, u cjelini se obrazovao poseban zetski dijalekat, sa kojim se podudara i niz drugih socijalnih i kulturnih elemenata što karakterišu crnogorski narod. U dosadašnjim antropološkim, etnološkim, jezičkim i drugim ispitivanjima ove osobenosti već su utvrđene u životu i kulturi crnogorskog naroda. Zadatak je savremene nauke da ih istorijski objasni i sintetički obradi, kako bi se dobila potpunija slika o etničkoj strukturi crnogorskog naroda i svih njegovih osobenosti. Moja je namjera bila jedino da kritički prikazem rezultate i metodologiju nekih istraživanja i da ih bar donekle upotpunim i na osnovi mojih dosadašnjih proučavanja ovih problema.

Šta kažu istorijski izvori

Prije svega može se primijetiti da najstariji izvori ne sadrže takve podatke iz kojih bi se mogli sagledati objektivni kriteriji za određivanje etničkog karaktera i etničke pripadnosti pojedinih grupa stanovništva ili cijelih naroda, jer oni obično navode samo gola etnička imena. A ovo je i dalo mogućnost za različita, pa i sasvim subjektivistička tumačenja pojedinih podataka. Priliku za razna nagađanja pružili su već podaci prvog izvora *De administrando imperio* (O upravljanju

državom) Konstantina Porfirogenita (X vijek), gdje se u glavi 32, među oblastima koje je Heraklije dao Srbima ne spominje Duklja. Neki naučnici iz toga zaključuju da Porfirogenit nije raspolagao nikakvom tradicijom da je Duklja bila srpska oblast.^{f7} Poslije više od sto godina, u posljednjoj četvrtini XI vijeka, vizantijski pisac Jovan Skilica piše kako su vođe bugarskog ustanka pozvale u pomoć "Mihajla tadašnjeg vladara spomenutih Hrvata, koji je stolovao u Kotoru i Papratni i imao mnogo zemlje pod sobom". Ovaj im je poslao svoga sina Bodina zajedno sa savjetnikom Petrilom, ali kako je ustanak na kraju bio ugušen, Vizantinci zarobiše Bodina zajedno sa "onim koji bijaše kod Hrvata prvi do Petrila".^{f8} Iz toga što Skilica ujedno navodi kako "narod Srba, koje takođe zovu i Hrvatima, iziđe da pokori Bugare" - neki su naučnici zaključili da je Skilici naziv *Hrvati* u stvari sinonim za Srbe.^{f9} Ne prihvatajući ovo objašnjenje, Ljudmil Hauptman pretpostavlja da su "u Mihajlovoj državi dvjema historijskim *pokrajinama* odgovarala i dva vodeća *plemena*, t.j. u Raškoj Srbi, a u Duklji Hrvati". Svoju pretpostavku Hauptman zasniva i na kazivanju Nikifora Brijenija, zeta i saradnika Aleksija Komnena, sina vojskovođe koji je prodro u Mihajlovu Duklju. Brijenije, naime saopštava:

I "Hrvati i Dukljani, opet odmetnuvši se (1073. god.), pustošahu čitav Ilirik" (Drački temat, po Šišiću).

II "Kad Hrvati i Dukljani pustošahu Ilirik", Brijenijev otac skupi vojsku po naređenju cara Mihajla VII, te je povede "na Dukljane i Hrvate".

Hauptman, koji izvorno navodi ova vizantijska saopštenja iz XI vijeka, pretpostavlja da se radi o pleonazmu i smatra da Brijenije "označuje iste ljude jedanput geografski, drugi put plemenski, ili drugim riječima, da su Dukljani zapravo *Hrvati*".^{f10}

Odbacujući, sasvim opravdano, ovakvo Hauptmanovo tumačenje navedenih izvora, Relja Novaković primjećuje da je to "zaista krupno i složeno pitanje, pa je teško reći da li je Hauptman ovde u pravu ili ne, ali je svakako neprihvatljivo njegovo tumačenje kazivanja Nikifora Brijenija..."^{f11} Pozivajući se na iste vizantijske izvore i Ferdo Šišić ocjenjuje kao sasvim prirodno što hrvatsko ime "dolazi do izražaja i u Ljetopisu Popa Dukljanina (odnosno u njegovu izvoru), kao domaćega pisca. I upravo činjenica, što je u Gornjoj Dalmaciji (barem u XI i XII veku) bilo ljudi hrvatskog *imena*, objašnjava izričaj Crvena Hrvatska (*Croatia Rubea*). Ali, to ne znači, kako dalje zaključuje Šišić, da je Crvena Hrvatska bila "sastavna čest *države hrvatske*, pa čak ni to da se ovde radi o *etničkim Hrvatima* u onom smislu kao u Hrvatskoj, gde je to ime bilo ne samo nacionalno nego i političko (državno). To znači samo toliko da je među Srbima *Dukljanima* bila izvjesna skupina naroda, koja se zvala Hrvati..."^{f12} Petar Skok naziv predjela *Crmnica - Crvnica*, upravo "crvena zemlja", objašnjava kao "crnogorski kraj koji se lat. zove *Croatia rubea* u Dukljaninovoj Kronici".^{f13}

Ako, međutim, prihvatimo navedeno Šišićevo objašnjenje kao moguće i vjerovatno, ipak se mora primijetiti da je Šišić, bez ikakvog oslonca u vizantijskim izvorima X i XI vijeka, Dukljane toga vremena označio kao Srbe. Pa i u kasnijim titulama srpskih vladara dosljedno se razlikuje *pomorska zemlja* od *srpske zemlje* (Raške), a u vrijeme Stefana Prvovjenčanog i njegovog sina Stefana Radoslava, kralj se iskazivao kao vladar *cijele Srbije i Duklje*.^{f14}

Izričite podatke da su Duklju naselili Srbi Konstantin Porfirogenit ne donosi, konstatuje i Jovan Kovačević, koji uzima u obzir tu mogućnost da je Porfirogenit, u nastojanju da izbjegne ponavljanje, "ovu konstataciju za Duklju ispustio, ali bi to bilo domišljanje koje ne prelazi vrijednost pretpostavke", kako uviđa i sam Kovačević.^{f15} On dalje navodi kazivanje Skilice Kedrina (1073. god.) da je "narod Srbi, koji takođe zovu i Hrvatima", pokorio Bugarsku, čime pokazuje da ne razlikuje Srbe od Hrvata. Skiličin podatak da su Vizantinci "uhvatili onog koji je kod Hrvata poslije Petrila po redu" u vezi je sa izjednačavanjem Srba i Hrvata, te se ne može tumačiti kao da je Petrilo bio vođa nastanjenih Hrvata u Duklji, zaključuje Kovačević. I Skiličin glosator, episkop devolski Mihajlo (oko 1118. god.), kako dalje navodi Kovačević, držeći se djela Skilice - Kedrina koje komentariše, - izjednačava Srbe i Hrvate na taj način to navodi da je kralj Mihajlo, "Tadašnji vladar ovih koji su se zvali Hrvati", stolovao u Kotoru i u Papratni.^{f16}

Po tome što su neki vizantijski izvori izjednačavali Srbe i Hrvate, Kovačević isključuje mogućnost da su Hrvati živjeli u Duklji, iz čega bi zatim implicite slijedilo da su to bili Srbi, u vizantijskim izvorima označeni kao Hrvati. Ali, u svemu tome ipak je bitno da ovi izvori dosljedno u Duklji razlikuju Hrvate i *Dukljane*, pa ako bi pod Hrvatima trebalo podrazumijevati Srbe, kako to nastoji Kovačević, i u tom slučaju ispada sasvim jasno da *Dukljani* nisu Srbi, kao što po izvorima nijesu bili ni Hrvati. A zatim, nije nimalo jasno zašto bi vizantijski izvori uporno i dosljedno Srbe u Duklji označavali kao Hrvate, pa stoga ostaje jedino prihvatljivo navedeno Šišićevo objašnjenje. Međutim, u kazivanju Nićifora Brijenija (1073. god.) da su se "Hrvati i Dukljani odmetnuli i pustošili čitav Ilirik", Kovačević nalazi Hrvate (ne Srbe), s tim što se, po njegovom mišljenju, jedino može razumjeti da su Hrvati pod kraljem Petrom Krešimirom učestvovali u ovim borbama, a ne da su pomenuti Hrvati stanovali u Duklji.^{f17} U stvari, navedeni izvor ničim ne ukazuje na Hrvate pod Petrom Krešimirom ni na njegovo vojevanje, već ponovo i dosljedno navodi zajedno Hrvate i Dukljane, koji su, kako misli Šišić, pustošili Drački temat.^{f18}

Kako dalje navodi Kovačević, treći vizantijski izvor *Istorija* Nikite Honijata (umro poslije 1210), opisujući Nemanjina osvajanja, kaže: "... počeo osvajati Hrvatsku i sebi prisvajati vlast nad Kotorom". Isto mjesto, kaže Kovačević, ima i hroničar XIII - XIV vijeka Teodor Skutariota, pa iz bilješke oba pisca, ističe Kovačević, treba razumjeti ono što kažu - da je Nemanja počeo da osvaja Hrvatsku i da sebi osigurava vlast nad Kotorom, a ne da je Kotor u Hrvatskoj, tj. da se Duklja nazivala Hrvatskom.^{f19} Svi navedeni podaci iz vizantijskih izvora, od Skilice do Honijata, kako na kraju zaključuje Kovačević, nemaju izričite podatke o Crvenoj Hrvatskoj kao *Barski rodoslov*. Nasuprot tome, Teodosije, kada govori o Stevanu Prvovjenčanom, izričito kaže da on "vladaše svim srpskim zemljama koje se zovu: Dioklitija, Dalmacija, Travunija, približujući se na istoku Iliriji, a na zapadu pripadajući rimskoj oblasti".^{f20} Međutim, treba naglastiti da navedena formulacija ukazuje na političku vlast, a ne otkriva etničke strukture. Osim toga, ona se odnosi na kasniji period, jer je Stevan Prvovjenčani vladao od 1196. do 1228. godine. Pa i u njegovo vrijeme kralj je označavan kao vladar *cijele Srbije i Duklje*, koju izvori stalno navode kao zasebnu oblast.^{f21}

Treći vizantijski pisac Nikola Akominat (1150-1210), kako piše Šišić, govoreći o Stefanu Nemanji i njegovu djelovanju između 1160. i 1173. god., kaže za nj: "Ne znajući pravu meru, počeo osvajati Hrvatsku i sebi prisvajati vlast nad Kotorom". Kako izvor direktno povezuje

Hrvatsku sa gradom Kotorom, Šišić zaključuje da sva tri odlična i obrazovana vizantijska pisca poznaju hrvatsko ime u Gornjoj Dalmaciji, "verovatno baš u Duklji". A i sam Kovačević, doduše samo u napomeni, takođe primjećuje da "jedino osnovanu formulaciju cijelog problema i njegovu analizu daje Šišić", ali je, na žalost, nigdje ne navodi.^{f22}

Kovačević dalje navodi sva ona mjesta iz *Barskog rodoslova* (Ljetopis Popa Dukljanina) gdje se Gornja Dalmacija, Prevalis i Crvena Hrvatska izjednačuju, uz primjedbu da ima geografskog neslaganja između glave IX i glave XXVII, koje se vjerovatno odnose na događaje iz IX vijeka.^{f23} Dukljanin u IX glavi svog Ljetopisa jasno odvaja Srbiju, u slivu rijeka koje se ulijevaju u Dunav, od *Primorja* čije rijeke teku prema moru (*secundum cursum aquarum, quae a montanis fluunt et intrant in mare contra meridianam plagam, Maritima vocavit; aquas vero, quae a montanis fluunt contra septentrionalem plagam et intrant in magnum flumen Donavi, vocavit Sumbra*. Kod Orbinija - *Surbia*).^{f24} Ljetopis navodi i to da su učesnici sabora kralja Svetopeleka govorili "koliko latinskim toliko i slovenskim jezikom" (*omnes congregati, tam latina, quam et sclavonica lingua, qui loquebantur*).^{f25} Ljetopis nam ujedno daje i podatak o etničkom imenu "*Slovena*" u Duklji, koje povezuje sa imenom Gota, kako su "vizantijski pisci uzeli identifikovati Gete (odnosno *per consequens* Gote)", kako primjećuje Šišić.^{f26} A pokušaj da se i ovaj Dukljaninov termin "*Sloveni*" objasni etnički kao "Srbi" nema nikakvog osnova, jer već i po Konstantinu Porfirogenitu, pripadali su Hrvati, Srbi, Dukljani "*Slavinijama*", a u XI vijeku, u papskim listinama, u donjoitalijanskim hronikama i u izvještajima o prvom krstaškom ratu vladar dukljanskog primorja naziva se *Sclavorum rex*.^{f27} Stoga nije nimalo jasno po čemu Kovačević zaključuje da su Srbi naseljavali teritoriju poznije dukljanske države, kad i sam ranije ističe kako "Izričiti podatak da su Duklju naselili Srbi, Konstantin Porfirogenit ne donosi",^{f28} kao što ga u stvari ne daje ni jedan drugi izvor.

Već sam spomenuo Erdeljanovićeovu primjedbu da su kučki Albanci Crnogoraca zvali *Skja*, *Škja* - u značenju *Sloven*, izvedeno od lat. *Sclavus*. Navodeći zatim neke slovenske riječi koje su albanski Kuči primili od starog slovenskog stanovništva (brek, ljuk, mogila, ograja), Erdeljanović je zaključio da su "preci kučkih Arbanasa morali najprije doći u dodir sa plemenima drukčijeg slovenskog govora i drukčijeg imena... A ta su plemena mogla biti od onih *Slovena koji su pre Srba prodrli na Balkan pa i u zetske krajeve*"^{f29} (moje podvlačenje).

Kotorski gradski statuti XIV vijeka, kako i Šufraj primjećuje, tačno razlikuju sjevernije Hrvate od Slovena (*Sclavi*), koji izmiješani sa Vlasima i Albancima stanuju u blizini grada.^{f30} Ukazujući dalje na čakavske elemente u albanskom jeziku, koji potiču iz čakavskih primorskih govora, Šufraj zaključuje da je "u mješovitoj slovenskoj dukljanskoj zoni, pod srpskom političkom vlašću, bilo elemenata jednakih onima sjevernije hrvatske sfere".^{f31} I jireček je zaključio da su stanovnici Duklje bili "jako izmiješani, sa mnogim ostacima starijeg stanovništva, Arbanasa i Romana, među novim *slovenskim naseljem*"^{f32} (moje podvlačenje). Prema svemu tome, na osnovi podataka koje nam pružaju istorijski izvori, može se zaključiti da su u Duklji XI i XII vijeka, pored jedne skupine Hrvata, glavnu etničku masu sačinjavali Dukljani, zapravo stariji sloj slovenskog stanovništva, izmiješan sa ostacima manje ili više poromanjenih balkanskih starinaca.

Izvjесne podatke, izravne i posredne, o etničkom sastavu srednjovjekovnog stanovništva Crne Gore u cjelini pružaju i kotorski izvori od 1326. do 1526. godine, koje je obradio Risto Kovijanić. Zanimljivo je da se u tim izvorima spominju samo četiri katuna: katun *Kalođurđa Cmojeva* 1331. godine, katun *Čeklića* 1431. godine, sa katarom Pavlom Milijevićem-Marovićem i stočarom Radoslavom Ikovićem, čija su bratstva poznata kao starosjedilačka, zatim katun *Baločana* u Komanima 1431. godine, sa stočarom Radojkom Budetićem, i katun *Malonšića* u Zagarču 1526. godine, odakle se kazuje Petar Bošković. Po imenima i prezimenima njihovih stanovnika Kovijanić opravdano ocjenjuje da u to vrijeme nijedan od navedenih katuna nije bio vlaški (romanski), ali neka imena ipak ukazuju na raniju balkansko-slovensku simbiozu (Kalođurđa, Baločan, Malonši). Kovijanić pretpostavlja da je bilo znatno više katuna koji se u kotorskim izvorima ne spominju, jer se stanovnici kazuju "iz seoskih naselja i plemena, a ne iz naselja katunskih". A iz toga, sa mnogo razloga, on ujedno zaključuje da crnogorska plemena Katunske nahije "niju su izrasla iz katuna, nego iz seoskih naselja",^{f33} u stvari iz bratstava koja su u tim selima živjela.

Ni katun *Bostur* na Lovćenu, nesumnjivo starobalkanskog porijekla, po mišljenju Kovijanića, nije više bio vlaški u prvoj polovini XIV vijeka.^{f34} Međutim i ovdje, kao i u nekim drugim naseljima, imena njihovih stanovnika veoma jasno otkrivaju izmiješanost starobalkanskog i slovenskog življa. Tako se u navedenom katunu, pored *Bogoja* spominju i stočari vlaškog porijekla *Gostiša* i *Dimitrije*, sinovi *Bardonje*.^{f35} Zanimljivo je da se u ovim izvorima, pored starješine katuna, posebno navode i stočari. Među stanovnicima malog lovćenskog sela Žanjeva Dola spominju se 1326. godine *Gin* (Đino) i *Pavle* Grupšići. Ime *Bardonje* i *Gina* ukazuje na vlaško, odnosno albansko porijeklo, "ali ona su mogla preći, putem ženidbe i miješanja, u porodicu slavenskog porijekla", kako pretpostavlja Kovijanić.^{f36} U svakom slučaju izvori otkrivaju, u prvoj polovini XIV vijeka, još uvijek sasvim vidnu simbiozu balkanskog i slovenskog stanovništva u pojedinim naseljima, osobito brdskim, stočarskim.

Kako ocjenjuje Kovijanić, kotorski bi izvori potvrđivali narodno predanje iz plemena Čeklića o starincima *Baculima*, koje je zabilježio Erdeljanović. Krajem XIV vijeka u jednom dokumentu navodi se *Bacel Boanović*, možda rodonačelnik bratstva, svakako romanskog porijekla, kako misli i Kovijanić.^{f37} Pored Bacela Boanovića i Kosana Ozrinića, u dokumentu se navodi Kusić Manović i još šest lica, svi sa slovenskim prezimenima na "ić", ali koji se još uvijek iskazuju kao *Vlasi: Nos ... Vlaci*.^{f38} Iz svega toga takođe se vidi da se ovo stanovništvo, krajem XIV vijeka već poslovljeno, razvilo putem slovensko-romanske simbioze, kako izravno pokazuju neka još uvijek vlaška imena, kao *Bacul*, zatim *Bacel Boanović*, vjerovatno od *Boan*, možda i *Petan*. U Staroj Crnoj Gori nalaze se zemlje *Boanje*, *Boane*, u Bjelopavličima staro naselje *Boan* koje Šobajić pogrešno objašnjava kao izraz za oznaku idola (bovan, balvan). Ovdje se još ubrajaju i toponimi *Manov do* i *Manovo ždrijelo* u Bajicama, koje je još Erdeljanović dovodio u vezu sa tračkim imenom *Manius*, albanskim *Mani* i sa dalmatsko-romanskim imenom *Manno*.^{f39} Spominjući lokalitete *Botun* ispod Durmitora i *Bovan* u Drobnjaku, jezičar Jovo Vuković ističe da svi nazivi sa ovakvim fonetskim i sufiksno-tvorbenim oblikom mogu biti *samo romanizmi, uobličeni u izgovoru poromanjenih starosjedilaca*.^{f40}

Na osnovi analize imena Vlaha u srednjovjekovnim izvorima Petar Skok je pretpostavio da su balkanski Vlasi preuzeli slovenski onomastički sistem, jer u izvorima preovlađuju imena koja pokazuju "ne samo slovenska kompozita, nego i sufikse *-an, -oje, -ilo*". Zatim bi slijedila slovenska imena tipa *Rad, Braik, Neg*, koja su Vlasi oblikovali prema svojim imenima *Bun, Bukur*, i najzad poneko romansko ime koje se javlja u osnovi prezimena sa nastavkom *ić, ović*, kao *Bun - Bunišić, Žur - Žurović*.^{f41} Ovdje očito spadaju i navedena prezimena *Boanović, Manović*. Skok dalje ističe da jedino imena tipa *Rad* i *Radul* "dozvoljavaju pouzdan zaključak da su Vlasi onoga vremena dvojezičan narod (*bilingues*), jer se samo ovako mogu razumjeti ove hibridne pojave".^{f42} Međutim, hibridnost slovensko-vlaških i vlaško-slovenskih imena u izvorima srednjeg vijeka ujedno ukazuje i na hibridne, miješane brakove, na ženidbene veze između vlaškog i slovenskog stanovništva, što je dosljedno izraženo i u svadbenim običajima cjelokupnog našeg dinarskog stanovništva. Ovi običaji u stvari predstavljaju veoma stari spoj starobalkanskih (aromunskih ili albanskih) i slovenskih običaja, sa nizom arhaičnih elemenata, u kojima je balkanska komponenta vrlo izrazita, u mnogome i dominantna.^{f43} A sve to ukazuje na veoma stari i dugotrajni proces etničke simbioze i asimilacije na osnovi rodovskih odnosa, često na osnovi dualno-rodovske egzogamije i putem egzorilokalnog braka. Pa i slovenska imena koja su Vlasi oblikovali prema svojim imenima (*Rad, Braik, Neg*), kao i romanska imena koja su Sloveni oblikovali svojim nastavcima, osobito ona od milja (hipokoristika) - najprije su mogla dobijati djeca iz mješovitih brakova. Na toj osnovi najprirodnije se mogao razvijati i bilingvizam u pojedinim vlaško-slovenskim grupama stanovništva.

Još je Jireček primijetio da su u dubrovačkim izvorima neslovenska imena Vlahi sasvim izuzetna, pa navodi svega tri imena, od kojih je jedno tek po formaciji vlaško (*Radul*).^{f44} A iz toga se jasno vidi da su hercegovački Vlasi u XIV i XV vijeku bili već poslovenjeni, uz poneke ostatke starobalkanskog stanovništva. Tako se u jednom izvoru iz druge polovine XV vijeka, među Donjim Vlasima, koji su živjeli u okolini Ljubinja, Stoca i Bileće, spominju bratstva *Burmazi, Goduni, Boljuni*, čija imena očito ukazuju na njihovo prvobitno neslovensko porijeklo (*Burmazi - bur mad - vir magnus*). Inače, iz većeg broja ličnih imena ovih Vlahi vidi se da su vlaška imena veoma rijetka, iz čega Bogumil Hrabak s pravom zaključuje da su ovi Vlasi rano poslovenjeni.^{f45} Skok primjećuje da i od Vlahi Cetinske krajine, koji se spominju u izvorima, ni jedan ne nosi rumunsko ime, pa iz toga zaključuje da su ovi Vlasi već sasvim poslovenjeni,^{f46} iako to po nekim vijestima, kako će se dalje vidjeti, možemo zaključiti tek za kraj XVI i za XVII i XVIII vijek, barem za cetinske Vlahi. Ali, u cjelini može se konstatovati da srazmjerno mali broj romanskih, uopšte balkanskih ili balkansko-slovenskih imena u odnosu na slovenska imena, počev od XIV vijeka, ukazuje na završni proces poslovenjivanja vlaškog stanovništva u zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva, pa prema tome i u Crnoj Gori.

Na osnovi nekoliko podataka iz Dubrovačkog arhiva Skok ocjenjuje da je na zemljištu Žabljaka i Stoca "i u obližnjim krajevima u Crnoj Gori, u XV vijeku, postojala posebna oblast koja se zvala *Donji Vlasi, Vlachi inferiores*. On iz toga dalje zaključuje da su se negdje morali nalaziti i *Gornji Vlasi*, koji se ne spominju u izvorima, pa zatim pretpostavlja da se Gornjim Vlasima može smatrati oblast zvana *Stari Vlah*. Nije, međutim, isključeno ni to, dodaje na kraju Skok, da se ti Gornji Vlasi imaju tražiti u današnjoj Katunskoj nahiji u Crnoj Gori.^{f47} Na današnju Katunsku nahiju, kako je mislio Erdeljanović, odnosi se nesumnjivo i onaj spomen iz 1435. godine:

"*catunos Cernagore*", dvaput i "*catunni Cernagore*". U tome nas naročito utvrđuje Bolica koji prvi dio Crne Gore zove imenom *Cathoni* i u njemu nabraja ona sela i plemena koja i sad spadaju u današnju Katunsku nahiju. Erdeljanović je pretpostavio da su još balkanski starosjedioci mogli ovaj predio nazvati imenom *Katuni*. Slijedeći Miklošića, opštu riječ *katun* kod svih balkanskih naroda on je izvodio od riječi *cantone*.f48 Međutim, savremeni lingvisti odbacuju ovu etimologiju i usvajaju Joklovo objašnjenje riječi *katun* prema alb. *katund*-i, u značenju "*Gebiet, Dorf, Stadt*".f49 Kako zaključuje savremeni albanolog Idriz Ajeti, osnova riječi *katun* potiče od albanskog *tun/d/*, sa prvobitnim značenjem: "kretanje koje, kada se ima u vidu karakter nesedentarnog stočarstva, nalazi svoje puno opravdanje".f50 A Jovan Erdeljanović primjećuje kako su po cijeloj Katunskoj nahiji u narodu očuvane brojne uspomene i tragovi od katunovanja negdašnjih Vlaha i starih Zećana.f51 U srednjovjekovnim izvorima riječ *katun* pretežno je označavala stočarsko naselje, a zatim i takva naselja čije se stanovništvo, na primjer u Paštrovićima, bavilo i voćarstvom i povrtarstvom.f52

U kotorskim izvorima naziv Vlah ima dosljedno etničko značenje, jer se uvijek piše velikim slovom (*Nos Vlaci, cum Vlachis, dictorum Vlacorum*), kao i etnički nazivi *Turci* (*Quod si Turci*) ili Sloven - *Schiavo* (*capo Thomasio Schiavo*).f53 U jednom dokumentu iz 1436. godine navodi se "slovenski pisar" u primorju Kalodurđe (*Stephano Calbiurgii canzelario sclavo*).f54 I kada se u jednom dokumentu iz 1526. godine navodi vjerska pripadnost nekog Petra Boškovića iz Zete, kaže se samo da je turski podanik i da je druge vjere, ne katoličke. *Petar Boschovich de Zenta... Qui est subditus de Turci et de aliena fide, non catolicha*).f55 Tek 1614. godine, kako navodi i Kovijanić, Bolica je zapisao da Grahovo ima 90 kuća, i to 20 turskih, dok su ostale "hrišćanske srpskog obreda" (*de christiani di rito servo*).f56 Dakle tek na početku XVII vijeka Bolica označava vjeroispovijest kao "srpski obred", što ne znači ujedno i srpsku narodnost.f57 Vidjeli smo da se u opisu skadarskog sandžaka Piperi označavaju kao pleme "srpske" ili "grčke vjere", što i po mišljenju Erdeljanovića tek "daje oslonca" za pretpostavku, ali ne dokazuje srpsku narodnost. Pored toga što se u kotorskim izvorima, koje je obradio Kovijanić, ne spominju ni Srbi ni Hrvati, već uz Turke i Slovene, najčešće Vlasi, veoma je značajno da se 1396. godine stanovnici Čeklića sami iskazuju kao "Vlasi". U tom dokumentu oni izjavljuju: "*Nos Nichola Grubsich, Cusich Manovich, Bacel Voanovich. Glava Hosrichnich, Vochotta Tolich, Vithoye Popovich, Petan Priboyevich, Biladin Vladoyevich, Vlaci*".f58

Pitanje je zašto se ovi već slovenski stanovnici Crne Gore, krajem XIV vijeka, sami iskazuju kao Vlasi. Ima samo jedan odgovor: zato što su sami sebe tako zvali. Humanista Tubero, u isto vrijeme (1490-1522), veli za bosanske Vlahe da su oni *Nomades Illyrici, quos Valachos vulgo dicunt*.f59 Za Tubera je očito naziv *Vlasi* narodski, što znači da ih je narod tako zvao, odnosno da su i sami sebe tako nazivali. I Alberto Fortis u svom "Putu po Dalmaciji", još krajem XVIII vijeka (1774. god.) piše kako dalmatinski Zagorci sami sebe, svojim jezikom, zovu imenom *Vlasi*, dok su im naziv *Morlaci* dali gradski stanovnici Dalmacije. Fortis ovo stanovništvo bez imalo kolebanja, izričito označava kao slovensko, a njegov jezik naziva "ilirskim" i "morlačkim", a na jednom mjestu "bosanskim". Inače dalmatinske Zagorce Fortis jedino razlikuje kao pripadnike rimske ili grčke crkve.f60 Ovdje, dakle, naziv *Vlasi* ne označava ljude određenog zanimanja, srednjovjekovne stočare, kiridžije i vojnike. Zagorci su u Fortisovo vrijeme potpuno nastanjeni, bave se zemljoradnjom, stočarstvom i domaćim zanatima (krojačkim, lončarskim),

"izvanredno uspijevaju u trgovini", a potkraj XVII vijeka dobro su služili i kao grenadiri u mletačkoj vojsci.^{f61} A da se ovo stanovništvo razvilo u simbiozi sa romanskim življem, vidi se iz saopštenja mletačkog geografa Domenika Negrija koji kaže da su se Zagorci oko 1500. godine još uvijek zvali *Romani* i da su govorili nekim iskvaranim latinskim govorom.^{f62} Kako smo vidjeli, Skok je već primijetio da od cetinskih Vlaha, koji se spominju u izvorima, ni jedan ne nosi rumunsko ime. A kako ih Fortis i Lovrić krajem XVIII vijeka sasvim opravdano smatraju Slovenima,^{f63} vidi se da je u vremenu od XVI pa do kraja XVIII vijeka vlaško stanovništvo Cetinske župe već poslovljeno.

U primorskim izvorima Vlasi se spominju "u planinama kod Kotora i Dubrovnika", posebno u vojsci Nikole Altomanovića i Stevana Crnojevića.^{f64} Međutim, sudeći po kotorskim izvorima, poromanjeno brđansko stanovništvo Crne Gore bilo je veoma rano poslovljeno, već u XIV vijeku. A kako smo vidjeli iz analize imena koja se navode u kotorskim izvorima XIV do XVI vijeka, crnogorsko stanovništvo, koje izvori označavaju kao vlaško, očito se razvilo iz simbioze balkanskog i starog slovenskog stanovništva. Stoga, i kada se naziv *Vlah* javlja uz slovenska imena i prezimena, on više ne označava romansku narodnost, već samo odgovara navedenoj etničkoj formaciji, zbog koje su se ovi brđanski stanovnici Crne Gore i sami iskazivali kao *Vlasi*. I toponimi romanskog porijekla u Crnoj Gori pokazuju, prije svega, da je autohtono stanovništvo ovih krajeva pripadalo krugu dalmatsko-romanskih govora, iz čega se takođe vidi da je slovenska asimilacija ovog stanovništva otpočela veoma rano, svakako prije mogućnog doseljavanja kasnijih vlaških i albanskih grupa u ove krajeve. To potvrđuje i paralelna pojava starih slovenskih toponima i naziva (drezga, gvozd, Crmnica - crvena zemlja, Pješivci - od pleš, "čelavost") koji se javljaju neposredno uz toponime i etnonime balkanskog porijekla.^{f65} A navedeni proces etničkog formiranja ovog stanovništva potvrđuju i tragovi slovensko-romanskog bilingvizma u zetskim govorima.^{f66}

Da je poslovenjivanje romanskog stanovništva u ovim krajevima, u toku XV i XVI vijeka, uglavnom bilo već završeno, pokazuju i turski izvori ovog vremena. Prema izvorima s kraja XV i XVI vijeka, koje je obradio Hazim Šabanović, više vlaških nahija sa svojim džematima i primičurima, nalazilo se na prostoru između Drine, Tare, Ibra, sa kadilukom *Stari Vlah* (od XVI vijeka).^{f67} U Crnoj Gori, pored nahije Nikšić, 1477. godine navodi se i nahija *Zeta - Bjelopavlići*, sa četiri džemata Vlaha, koji su, kako je u nauci već pretpostavljeno, najvjerojatnije bili katuni. Iste godine nahija *Gornja Morača* imala je svega jedan džemat Vlaha na čelu sa vojvodom čije se ime ne navodi. Nahija *Donja Morača* sastojala se od dva džemata Vlaha. Da se već radilo o slovenskom stanovništvu, pokazuje i naziv "vojvoda" za starješinu katuna, što još neposrednije potvrđuju imena vojvoda. Tako se u Počiteljskoj nahiji 1477. godine navodi džemat vojvode *Radivoja*, a u nahiji *Burmazi*, sa neslovenskim imenom, na čelu prvog džemata bio je *Obrad*, sin *Tvrtkov*. U nahiji *Uskopje*, sa gradom Susidom, 1516. godine, na čelu prvog džemata bio je vojvoda *Vojin*, a na čelu drugog knez *Nikola*, sin *Vladislavov*.^{f68} Stoga, i kada je riječ o naseljavanju ovih hercegovačkih Vlaha u nekim crnogorskim predjelima, o čemu govore neki naši historičari, mora se ponovo naglasiti da je ovo stočarsko stanovništvo u XV i XVI vijeku bilo već sasvim poslovenjeno.

Prema analizi Nedima Filipovića, turski defter iz 1455. godine pokazuje da se Vlasi u Sjenici "pretežno bave stočarstvom i da se nalaze u ranijoj fazi prelaska na zemljoradnju".^{f69} Po

defteru iz 1468/9. godine, vlaška je "grupacija" u Hercegovini brojila 4616 kuća i 998 neoženjenih, a sastojala se "iz patrijarhalnih porodica. Svaka porodica, kuća jeste rentna jedinica".f70 Međutim, za razliku od srpskih srednjovjekovnih izvora, iz ovih se podataka ne može sagledati struktura ovih kuća. Ne vidi se u kolikoj su mjeri zadružne ili inokosne (otac sa sinovima), ni da li su "patrijarhalne", kako ih zamišlja Filipović, ili su "bratinske", bratske zadruge, koje su, prema srpskim srednjovjekovnim izvorima, bile veoma brojne u katunima Srbije, gdje su predstavljale glavni tip zadruge, pored manjeg broja inokosnih kuća. Kako pokazuju srpski izvori, u katunskim je zadružnim kućama starješina obično bio jedan od starije braće, i pored živog oca ili djeda. Uz brata starješinu navode se njegova braća sa djecom i zetovi, u stvari domazeti.f71

Nije jasan ni podatak da je, pored 4616 kuća, u hercegovačkoj vlaškoj grupaciji bilo 998 neoženjenih, jer se ne vidi iz kojeg se razloga oni izdvajaju ni kako se oporezuju. A osim toga, vrlo je teško zamisliti toliki broj neoženjenih u toj seoskoj sredini, prema poznatom načinu života, običajima i shvatanjima narodnim u našoj dinarskoj oblasti.f72 Prema srpskim izvorima, u srednjovjekovnim se katunima ne navodi kategorija neoženjenih, a iz cijele strukture katunskih zadruga vidi se da su braća oženjena, dok se uz njih često navode i domazeti u korelaciji sa svojim šurama, odnosno šure sa zetovima.

Zanimljivo je da se u spomenutom defteru (1468/9), "zbog globalnog registriranja, ne spominju veliki džemati", iako su oni postojali - kako misli Nedim Filipović - kao "društveno-ekonomski oblici organizacije vlaha".f73 Međutim, ne vidi se kakva je bila ta organizacija, dok iz deftera skopskog krajišta, od 1455. godine, doznajemo da su starješine, odnosno ratnici vilajeta Nikšića dobijali timare. Filipović pretpostavlja da su u toj grupi od 8 timara možda svi timarnici bili "vlasi" (po njegovom pisanju). Među njima Stepan, sin Nikšića, i Herak sin Vladice sigurno su "vlasi", zaključuje Filipović,f74 ali mora se naglasiti da su ovi Vlasi već poslovenjeni, sa vlaškim tragom u formaciji imena *Herak*, prema Skokovoj analizi vlaških imena. Filipović dalje spominje "starješine stočarsko-katunskih skupina",f75 ali se pri tome ne vidi kakve su u stvari bile te skupine, kakva je bila njihova skupina i organizacija. Međutim, u defteru iz 1477. godine može se i razabrati "proces raspadanja nekih katuna i katunskih zajednica i njihova glad za zemljom", primjećuje Filipović.f76 On na jednom mjestu određenije objašnjava "katunsku organizaciju" kao "rod",f77 a iz podataka o jednom džematu jasno izbija njegova bratska struktura. Tu se, naime, kaže: "Starješina petog džemata je Stepan sin Ivana. Džemat ima, sa starješinom džemata, 12 kuća i 3 neoženjena. Među starješinama kuća dolaze na čelu Stepanov brat Vladislav".f78 Mislim da se ovo podudara u stvari sa načinom popisa zadruga u srpskim izvorima i da izražava bratsku strukturu zadruga u katunima. Ime *Vlađ*, po Skokovoj analizi, otkriva svoju vlašku formaciju, kao što imena *Radul*, *Milun*, zatim ime starješine *Lavenda* sin *Bogdana* i Stanoje sin *Lavende*,f79 očito ukazuju na mišljenje sa romanskim življem. Pri pregledu katunskih grupacija pada u oči, konstatuje Filipović, da vodeće starješine tih grupacija potječu iz najvećih katuna ili se starješinstvom svojih sinova i drugih najbližih srodnika oslanjaju na jedan ili više krupnih katuna.f80 A zatim on govori o starješinama "pojedinih značajnijih grupa katuna koji su sačinjavali bratstveničke cjeline".f81 Iz svega ovoga vidi se da su i pod turskom vlašću, u hercegovačkim katunima živjela bratstva, i da je veće bratstvo moglo imati više katuna, kako su pokazali i dubrovački izvori (na primjer, 4 katuna Burmaza).

U defteru iz 1477. godine navode se Vlasi Rudina, sa 44 katuna i 1451 kućom, 189 neoženjenih i jednom udovicom. Pa zašto bi se ova udovica zasebno iskazivala kada ona ne bi imala svoju kuću? Zatim se navode Donji Vlasi, pa Vlasi Pive, imenom Banje, Vlasi Komarnice, Drobnjaci koji su toj nahiji dali drugo ime, pa Vlasi nahije Krička, pored ostalih. A kao manje grupacije Filipović dalje navodi Vlahe nahije *Zeta* ili *Bjelopavlići* sa 4 katuna i 149 kuća, Vlasi nahije *Kukanj* sa 6 katuna i 178 kuća, Vlasi *Zupci* sa 1 katunom i 108 kuća, Vlasi nahije *Mataruge* sa 3 katuna i 68 kuća, Vlasi *Gornje Morače* sa jednim katunom i 52 kuće, itd.f82 Ovi kao i dalji podaci takođe pokazuju da se crnogorska plemena nijesu razvila iz feudalnih nahija na onaj način kako su to pretpostavili neki istoričari. Kako naglašava Filipović, iz podataka se vidi da su u oblasti Donjih Vlaha stradale zemlje župskih seljaka, koje su u izvorima označene kao "srpske zemlje" ili "srpska staništa",f83 čime je podvučena i etnička diferencija, a ne samo društveno-ekonomska. Neka od ovih "srpskih" sela, u župi Onogošte, uništio je Ivan Crnojević, vjerovatno 1476. godine.f84

Da bi ovo stočarsko stanovništvo označilo isključivo kao staleško, neki naši istoričari pišu ga malim slovom kao "vlah", "vlasi", gubeći iz vida etničke procese u formiranju ovog stanovništva. Njegove staleške i veoma zatvorene grupacije bitno su uticale na simbiozu i na etničko formiranje ovog balkansko-slovenskog stanovništva. Ono se razvilo u posebne formacije, u kojima je negdje ranije (Crna Gora i Hercegovina), negdje kasnije (Cetinska krajina) preovladao slovenski elemenat, kako pokazuju i primorski i turski izvori. Analiza njegovih svadbenih i drugih običaja, rodovskih odnosa i struktura, otkrila je vjernu sliku ove balkansko-slovenske simbioze i asimilacije.f85

Turski izvori koji sadrže imena naselja takođe pokazuju da je ovo stanovništva još krajem XV vijeka većim dijelom poslovenjeno, iako se negdje srijeću i balkanska, većinom albanska imena naselja, ali sa slovenskom završnom formacijom. Prema defteru iz 1497. godine, i u nahiji Hota zabilježena su slovenska imena naselja, kao što su *Tihomir*, *Pobrežani*, *Božani*, *Ljubicite*.f86 U nahiji Kuči navedena su imena katuna sa slovenskom formacijom, kao *Pavlovići*, *Petrovići*, *Lješovići*, *Banjovići*, pored albanskih imena katuna: *Bitidosi*, *Bankeći*, *Koći* ili selo *Radun* sa slovensko-vlaškom kombinacijom.f87 U istom defteru (1497), u Piperima su zabilježena sela sa slovenskim imenima: *Luška župa*, *Drezga*, od praslovenske riječi *drezga* u značenju "šuma", zatim *Zavala*, *Hrasnica*, *Bjelice*, *Duga*, *Brestica*, *Rječica*. Pored ovih slovenskih imena, zabilježena su i neka balkanska ili slovensko-balkanska imena sela: *Strčalići*, po Erdeljanoviću od alb. *stral*, *stera*, zatim *Bušati* - *bucsan* i sa pridjevom *bucsit* "*volgestopft*", kako misli Skok, pa *Radušev Do*,f88 opet sa slovensko-vlaškom kombinacijom. Istu sliku pruža i popis iz 1485. godine, gdje se navodi i selo *Rogame* koje se u popisima iz 1497. i 1570, ne spominje. Kako primjećuje Đurđev, ovo nije usamljen slučaj da se lokaliteti, koji su u ovom defteru upisani i koji sada postoje, ne spominju u popisima od 1497. i 1570. godine.f89

Česti toponimi *Rogame*, *Rogamdo*, *Rogamovdo* u Piperima, brdo i vis *Rogam* u Kučima, albansko selo *Rogami* jugoistočno od Skadra, pa visoravan *Rogame*, pasište albanskih plemena Šalja i Kastrića na jugoistočnoj strani Prokletija, kako je još Erdeljanović ocijenio, ostali su "od ilirskih ili vlaških starosedelaca".f90 Ovi se toponimi mogu dovoditi u vezu sa albanskim *me/r/rog^aŠ*, *grčko roga*, *srlat. roga*, u značenju "*Lohn*, *Sold*". U navedenim albanskim riječima

Skok nalazi dalmatsko-romanski ostatak, koji se javlja kao postverbal od *rogare*, možda u daljem značenju "iznajmljenih pasišta".f91 Analiza neslovenskih toponima, koje je zabilježio Erdeljanović, u cjelini je pokazala da većina potiče iz kruga dalmatsko-romanskih dijalekata, iz čega se može zaključiti da je ove tragove ostavio stariji sloj autohtonog ilirsko-romanskog stanovništva, iz vremena prije mogućnog doseljavanja humskih Vlaha koji su u XV vijeku već bili poslovenjeni. A to bi potvrđivali i prastari slovenski toponimi tipa *Drezga* ili *Luška župa*.f92

U popisu iz 1570. godine spominju se uglavnom ista naselja u Piperima koja su i ranije navedena, a koja je i Erdeljanović zabilježio prilikom svojih ispitivanja. Kako je dalje utvrdio Đurđev, u Kučima su navedena ista sela kao i u popisu iz 1497. godine, gdje su većinom označena kao katuni. U istom popisu iz 1570. godine navedena su samo imena sela u Bjelopavličima, od kojih su neka i sada poznata.f93 Stoga, navedeni podaci dovode u sumnju tvrdnju nekih etnologa, u prvom redu Erdeljanovića, o jačem doseljavanju sa strane u oblast crnogorskih plemena u toku XVI vijeka, koje je navodno iz temelja izmijenilo etnički sastav stanovništva Crne Gore i Brda.f94

O "srpskim" plemenima prije države Nemanjića

Već u naslovu svog sintetičkog rada *Neke crte u formiranju plemena kod dinarskih Srba* i zatim dosljedno u cijelom radu Erdeljanović Crnogorce iskazuje kao Srbe, a crnogorska plemena kao srpska. On ujedno ističe da su ova plemena veoma stara i da predstavljaju "produženje starog srpskog plemenskog života pre nemanjićske države". Dinarska se plemena spominju već u izvorima 13. ili 14. vijeka, a sama priroda zemljišta, po njegovom mišljenju, uticala je da se očuvaju ovi stari oblici društvenog života.f95 Međutim, vidjeli smo kako je na osnovi nekih arhaičnih slovenskih riječi u albanskom jeziku sam Erdeljanović, na drugom mjestu, zaključio da su preci albanskih Kuča najprije morali doći u dodir sa plemenima "drukčijeg slovenskog govora i drukčijeg imena", koja su prije Srba prešla na Balkan, "pa i u zetske krajeve".

Erdeljanović naporedo navodi i crnogorski naziv *komun*, u značenju "plemenska zajednica", zapravo plemenski pašnjaci. A već sam ovaj naziv, koji u stvari potiče od latinskog pridjeva *communis*, "zajednički", neposredno ukazuje na staru balkansku ustanovu zajedničkog plemenskog zemljišta i ujedno otkriva veze Slovena sa starijim balkanskim stanovništvom, i to kako u obrazovanju rodovsko-plemenskih struktura, tako i u etničkom stapanju stanovništva.f96 Ista ustanova zajedničkih plemenskih pašnjaka kod Albanaca je označavana starim, izvornim izrazom *kojri*, *kujri*, koji Valentini objašnjava od latinske riječi *curia* (jedna desetina tribusa i njeno zajedničko zemljište), i ujedno pretpostavlja da ova tradicija "zajedničkih posjeda" dosiže do rimskih kurija, koje su kao opštine postojale u Iliriku za vrijeme rimske vlasti.f97 A poznato je da je Plinije ilirska bratstva takođe označavao kao *decuriae*.f98 Erdeljanović se nije upitao ni otkuda se i najuža društvena zajednica u crnogorskim plemenima, u Staroj Crnoj Gori, u Piperima, u Kučima, nazivala *familija*, *famelja*.f99 Ovaj je naziv postojao u balkanskom latinitetu (*familia*, *ae*), pa se javlja u rumunskom i u albanskom jeziku.f100 U Staroj Crnoj Gori Erdeljanović je zabilježio za oznaku porodice i termin *kastriga*.f101 koji potiče od grčko-latinske riječi *cathedra*, sa metatezom *r*, a kod nas se javlja kao posuđenica iz dalmatsko-romanskog jezika.f102 A ovakvi

nazivi za porodicu najneposrednije ukazuju na "porodično" miješanje, na miješane brakove između starog slovenskog življa i balkanskih starinaca. I crnogorski nazivi *dim*, *ognjište*, osobito *oganj*, za porodicu, prvobitno zadružnu, po mišljenju lingviste Ivana Popovića, izvedeni su kao kalkovi prema značenju albanske riječi *vatre*,^{f103} koja nije samo albanska, već je uopšte balkanska "pastirska riječ, koju su i u hrv. srp. mogli raširiti srednjovjekovni Vlasi (Jokl)".^{f104} A sve to pouzdano pokazuje da je i u najintimnijim porama društvenog života u Crnoj Gori veoma rano moralo doći do saživljavanja balkanskog i slovenskog stanovništva.

Dokaz o velikoj starini nekih plemena Erdeljanović nalazi i u njihovim neslovenskim imenima kao što su *Kriči*, *Mataguži*, *Mataruge*, *Bukumiri*, koja su nesumnjivo "nasleđena od starih plemena ilirsko-romanskih starosjedelaca Vlaha i Arbanasa".^{f105} Međutim, nije vjerovatno da su imena *Bratonožića* i *Paštrovića* direktno naslijeđena od balkanskih starinaca, kako je to mislio Erdeljanović.^{f106} Naravno, iz toga ne slijedi da u ovim plemenima nije bilo miješanja sa balkanskim starincima. Naprotiv, vlaška završna formacija (njeg) slovenskog imena *Bratonjeg* u Svetostefanskoj hrisovulji ^{f107} neposredno održava vlaško-slovensku simbiozu. Isto se može reći i za *Paštroviće* ili *Paštrojeviće*, iako njihovo ime ne potiče od *pastores*, kako je mislio Ivan Božić, već od praslovenskog pridjeva *pastr* (šaren), koji se kao prezime javlja i u Svetostefanskoj hrisovulji, a nalazi se i u čakavskom govoru.^{f108}

Kao dalji dokaz o velikoj starini i o srpskom porijeklu većine crnogorskih plemena Erdeljanović navodi živu tradiciju o plemenskoj teritoriji i o plemenskom imenu, a na osnovi predanja o fiktivnom plemenskom pretku.^{f109} Mislim da bi ipak tačnije bilo reći o "legendarnom" pretku. Međutim, tradicija o plemenskoj oblasti ne može dokazivati starost plemena, a još manje njihovo srpsko porijeklo, jer i sam Erdeljanović priznaje da plemenska teritorija nije bila "nepromjenjiva" i da se može govoriti o njenoj relativnoj starosti. Konfiguracija zemljišta mogla je pogodovati obrazovanju nekih plemena, ali tek kao sekundarni činilac, jer ima primjera koji pokazuju da je do formiranja plemena dolazilo uprkos veoma nepovoljnim geografskim prilikama, kao što je slučaj plemenske cjeline Boljevića i Godinja u Staroj Crnoj Gori, iako je Godinje "tako reći odsečeno od Boljevića",^{f110} ili slučaj plemena Dupilo čije su oblasti odvojene Fučkom Gorom (Vučka).^{f111}

Pored činjenice da se plemenska imena javljaju već u izvorima XIII i XIV vijeka, po mišljenju Erdeljanovića, njihovu bi starinu potvrđivala i predanja o fiktivnim precima pojedinih plemena, koja "nesumnjivo imaju u svom jezgru prastare elemente". Tu on u prvom redu navodi "poznato i osobito rasprostranjeno predanje o petorici braće - Ozru, Pipu, Vasu, Krasu i Hotu, od kojih bi vodila poreklo plemena Ozrinići, Piperi, Vasojevići, Krasnići i Hoti - poslednja dva najpre srpska, pa docnije poarbanašena".^{f112} A u stvari, plemensko ime *Hoti* dovodim se u vezu sa rumunskom riječi *hot* - razbojnik (sing. načinjen prema pluralu), koja se sa članom javlja u karpatsko-ukrajinskom imenu plemena *Huculi*, takođe vlaškog porijekla. Vlaško ime *Hotul* navodi se i u "hrisovulji cara Dušana", a kao toponim *Otulje* zabilježeno je u "okrugu vranjanskom".^{f113} Prema tome, može se samo govoriti o starom balkanskom izvoru ovih predanja, koja ukazuju i na balkanski supstrat u formiranju navedenih plemena i na daleko etničko miješanje Slovena sa balkanskim starincima. O miješanju i o međusobnom srodstvu albanskih i crnogorskih plemena bila je očuvana živa tradicija još u vrijeme vojvode Marka Miljanova koji je o tome pisao: pleme

Beriško "se s Kučima blizika drže ... Druga plemena arbanačka blizu Skadra, Kastrati i Šabljani, i oni su neka blizika sa Kučima ... Naode se po krvi blizika: pleme Ocko u Arbaniju, plemena Čevsko i Pipersko u Crnu Goru i Brda. Klimenti u Arbaniju i Ceklinjani u Crnu Goru na 'ode se blizika, ali s manje izjašnjenja, no Oti s Čevjanima i Piperima, jer se o ovijema jasnije zna".f114 Slika koju nam pruža Marko Miljanov otkriva takvu izmiješanost i srodničku povezanost spomenutih plemena, da nije moguće na osnovi imena legendarnih predaka, osnivača pojedinih plemena, izvoditi zaključke o njihovom prvobitnom etničkom karakteru i porijeklu. Ni činjenica "što su mnoga plemenska imena jasno izvedena od srpskih ličnih muških imena (Vasojevići od Vasoje, Piperi od Piper, Bjelopavlići do Bijeli Pavle, Ozrinići od Ozre itd.)", ne može svjedočiti o srpskom porijeklu ovih plemena, kako je to Erdeljanović mislio.f115 Kako ćemo dalje vidjeti, plemensko ime *Piperi* nije srpskog porijekla, već balkanskog (Pipo, od Filipos, lat. *Philippus*), a ime *Bijeli Pavle* načinjeno je prema albanskom uzoru. Po jednom albanskom predanju, Leka Dukadžin je imao sina Nikolu od kojega potiču Miriditi i Šaljani, i sina Bijelog Pavla od kojega vode porijeklo Bjelopavlići i Gašani. I sami Bjelopavlići pričaju da su Bijeli Pavle i Gaš (Gavrilo) bili braća, sinovi Leke Dukadžina, a isto predanje imaju i Gaši. U "Zemljišniku skadarskom", iz 1416. godine, među albanskim imenima nalazi se i *Pali Bard*. Kako primjećuje Šobajić, kod Albanaca se uz imena često upotrebljava atribut *bard* - bijeli, pa je prema tome *Pali Bard* - *Bijeli Pavle*. I u jednom mletačkom izvoru iz XVII vijeka spominju se Bjelopavlići pod imenom *Palabardi* (*Palabardi*). Iako su neka bratstva u Bjelopavlićima, po predanju, starinom iz "latinskog Dukadžina", zbog njihove pravoslavne vjere, koja je očito kasnije primljena, Šobajić ih je smatrao Srbima.f116

Erdeljanović je potpuno prihvatio i narodno predanje "da je svaki od tih predaka, od kojih se dovodi plemensko ime, morao biti nekakva znatnija ličnost: župan, vojvoda, knez ili uopšte velikaš, čiji se rod (ili bratstvo) toliko razgranao i raširio, da je dao ime velikom predelu". Na taj je način usvojio i mišljenje Rovinskog da ime Bjelopavlića potiče od Pavlimira koji je u IX vijeku vladao kao župan, dok je njegov unuk živio u Onogoštu i vladao Zetom.f117 Šobajić je, sasvim opravdano, odbacio ovo neosnovano mišljenje. Uz to, Erdeljanović nije dovoljno ocjenio značaj predanja da su ovi istaknuti preci mahom *doseljenici*, došljaci koji tek *ženidbom* u novoj sredini, u novom bratstvu stiču ugled kao zetovi znatnijih ljudi u bratstvu i u plemenu. U tom pogledu osobito je karakteristično kazivanje o Bijelom Pavlu kao doseljeniku koji je došao među Lužane i tu postao "sluga njihovog bana". Pošto su ga ponižavali i nazivali skitnicom, izmišljen je kasnije dolazak "svete kraljice" koja otkriva njegovo "glasito poreklo" i tako mu omogućava uspon, zavadiši ujedno Lužane.f118 U ovom predanju jasno je izražen nepovoljan položaj doseljenika u odnosu prema starincima koji su imali povoljniju ekonomsku i društvenu poziciju. Ovakav odnos dosljedno odražavaju i mnoga druga predanja. U predanjima o postanku nekih crnogorskih plemena, kako ističe Vešović, njihov se predak "ženi obično ćerkom susjednog ili mjesnog vojvode starijeg plemena. Vaso uzima kćer vojvode starih Pipera, Lale Drekalov kćer bratonožićkog vojvode, Bijeli Pavle kćer starih Lužana itd". Po predanju, Vaso je sa Čeva došao u staro pleme Pipere "kod onamošnjeg poglavice i oženio se njegovom ćerkom Maricom..."f119 Da bi se popravio položaj i naglasio ugled doseljenika u novoj sredini, ispredane su priče o doseljenim velikašima ili o njihovoj ženidbi sa kćerima uglednih starinaca. Tako je, po jednom kazivanju, u Bratonožiće dobjegao i unuk Stevana Grgurova Brankovića, koji je sa

drugom ženom, u novoj sredini, dobio sina Brata. Kako dalje kaže predanje, starija se braća razidu na razne strane, a od Brata vode porijeklo Bratonožići.f120

I već spomenuta predanja o petorici braće osnivačima plemena (Pipo, Ozro, Vaso, Kraso, Oto) slažu se u tome da su ova braća bila doseljenici koji su se poženili u starinačkim bratstvima, odnosno plemenima. Kazivanja o ugzorilokalnom braku ovih doseljenika, legendarnih osnivača plemena, dosljedno prati tradicija da je osnivač plemena bio najmlađi brat. Zapravo, svako pleme smatra da je baš njegov osnivač bio najmlađi brat. A to ukazuje na uporni trag minorata, obavezno primijenjivanog prilikom podjele crnogorske i albanske zadruga, kada je po pravilu najmlađi brat dobijao dom i okućnicu, pa je i majka sa njim ostajala.f121 Tako je, po predanju, Pipo (Piperi) bio najmlađi brat od kojega su "današnji Piperi". I dok je Pipo ostao u Piperima, ostala su se braća razišla. Hoti vode porijeklo od Ota, takođe petog, kako se vjeruje, najmlađeg brata, koji se nastanio preko Cijevne, dok su se starija četiri brata razišla na razne strane.f122 Prema predanju, i Brato, predak Bratonožića, bio je takođe peti, zapravo najmlađi brat. Kako kaže predanje, Brato je ostao kod kuće i od njega se razrode današnja bratstva, koja su po njemu i dobila ime Bratonožići. Starija se braća razidu i od njih su postali Vasojevići, Oti, Piperi i Ozrinići.f123 U Bratonožićima se dalje pripovijeda kako su doseljenika Vasa prihvatili njihovi stari i naselili ga na svom zemljištu.f124 I jedno predanje o porijeklu Ozrinića veoma jasno povezuje minorat sa ugzorilokalnim brakom. Po tom predanju, braća Vaso, Kraso, Oto i Ozro, a po nekima i Pipo, doselili su se iz Hercegovine na Kčevo. Tu im se nije dopalo, pa su krenuli dalje prema istoku. Ozro nije mogao dalje putovati, jer je bio hrom, "te se ustavi kod nekakva bogata čovjeka, čijom kćeri se oženi".f125 Po jednom predanju, i rodonačelnik Klimenata kao mlad čobanin služio je kod nekog bogatog stočara u Trijepču, tu se oženio njegovom hromom kćerkom i tako osnovao pleme Klimenti.f126 U ovim predanjima hromost se dosljedno ističe kao motiv za opravdanje ugzorilokalnog braka. I po jednom predanju iz Drobnjaka, hroma sestra Žiža nije mogla bježati sa svojom braćom, pa je *uzela za muža* nekog Iliju iz Kuča, koji je primio i njenu slavu, tako da je ona postala osnivač novog bratstva Žižića.f127 A ovaj motiv napuštene sestre koja je povrijedila nogu, pa nije mogla bježati s braćom, nalazimo i u jednom mitu sa Trobrijandskih ostrva u Melaneziji, gdje je očuvana i materinska porodica.f128 U ovim predanjima jasno se razabiru veoma bitni i veoma dosljedni elementi arhaičnih, predpatrijarhalnih rodovskih odnosa, sa ugzorilokalnim brakom (domazetstvom) i minoratom. A vidjećemo kako je ugzorilokalni brak i u relativno kasnijim periodima imao veoma značajnu ulogu u formiranju pojedinih bratstava, i posebno u procesu etničkog saživljavanja i asimilacije doseljenika.

Ni predanja o petorici braće, osnivačima plemena, nijesu tek slučajna, jer u stvari odražavaju veoma stare rodovske odnose i strukture. Po mitovskoj genealogiji, i pet velikih porodičnih grupa u Kačena (*Katchins*, u Burmi) potiču od petorice braće. Bratstvo je inače u narodu svedeno samo na zajedničko ime, koje se prenosi po muškoj liniji, ali, po mišljenju Levi Strosa (*LÖvi-Strauss*), pet osnovnih porodičnih grupa kod Kačena odražava prvobitnu strukturu arhaične rodovske organizacije. I kod Kačena je najmlađi sin nasljeđivao zemlju i staru porodičnu kuću, dok su ostala braća odlazila.f129 U Irskoj je takođe nasljednik bio peti sin, a po Herodotovom kazivanju, i kod starih Skita najmlađi je sin ostajao kod kuće, i to kod majke.f130 Levi Stros pri tome konstatuje da se tragovi ovih arhaičnih rodovskih odnosa mogu pratiti od sibirsko-burmanske osovine pa do zapadne Evrope, gdje se javlja "afirmacija ženskih prava, tako

tipičnih u germanskim i keltskim institucijama",^{f131} a možemo slobodno reći i u slovenskim institucijama^{f132} i u posebnoj balkansko-slovenskoj tradiciji.^[1]ŠĆ Evel Gasparini ističe sistem ženidbenih veza između pet egzogamnih rodova u selu Sokirnici kod karpatskih Ukrajinaca, gdje je prvi rod, koji je udavao djevojke u drugom rodu, uzimao djevojke u petom rodu, zatvarajući na taj način krug razmjene. Kako navodi Gasparini, *Heine Gelderen* ovakve odnose određuje kao sistem "asimetrične egzogamije",^{f134} dok ga Levi Stros definiše kao opštu razmjenu, l'Öchange gÖnÖralisÖ.^{f135} Međutim, kazivanja o postanku pet crnogorskih i albanskih plemena, sa tragom navedenog sistema, očito su sekundarna, prilagođena određenoj situaciji. Stoga, ova predanja ne mogu služiti kao dokaz precizno određene starine pojedinih plemena, ali neki njihovi bitni elementi, kao što su ugzorilokalni brak, minorat i odraz asimetrične egzogamije, svakako potiču iz jedne arhaične rodovske organizacije.

Pored toga, Erdeljanović je zatekao i brojne primjere simetrične ili dualne egzogamije među crnogorskim bratstvima i osobito između crnogorskih i albanskih bratstava. On je ujedno zabilježio i jasne tragove dualne strukture u mnogim crnogorskim plemenima, koji bez sumnje upućuju na dualnu rodovsku egzogamiju. Pored novijih bratstava koja vode porijeklo od jednog pretka i granaju se od jedne porodice, Erdeljanović je u Crnoj Gori zatekao i mnoga složena bratstva koja su se razvila spajanjem starijeg i novijeg, zapravo doseljenog stanovništva. U Kućima je, kako primjećuje Erdeljanović, staro bratstvo obično predstavljalo ostatak starijeg stanovništva, a "novo je bratstvo bilo većinom od ljudi skoro doseljenih i neznatnih", štotakođe ukazuje na odlučujući uticaj starinaca u procesima asimilacije stanovništva. Erdeljanović kaže da su se ovi doseljenici pribijali uz neko starije bratstvo, a zatim sa njim "tesno srodili, spojili u jedno bratstvo". Obično je doseljeno bratstvo primalo ime i slavu starijeg bratstva, a ujedno su doseljenici sticali pravo da se koriste katunima i pašnjacima starijeg bratstva. Ako su doseljenici sticali ekonomska prava, a gubili svoje ime i svoju slavu, onda ovupojavu možemo shvatiti samo na taj način ako pretpostavimo da su barem u početku preovladavali izvjesni oblici ugzorilokalnog braka (možda samo u bratstvu, a ne u kući) i materinske filijacije. I Erdeljanović je pretpostavio da su se složena bratstva razvila na taj način, jer na jednom mjestu kaže: "...ali mi se čini da su i njihovi preci na isti način poprimali slave starih bratstava, među koje su se naselili ili u čije su kuće možda ženidbom ušli". On ujedno navodi i nekoliko albanskih bratstava u Kućima čiji su preci, po predanju, bili crnogorski doseljenici, obično bjegunci zbog krvne osvete.^{f136}

U osnovi ovih složenih bratstava nalazimo u stvari pojavu dualne rodovske organizacije, sa dualnom egzogamijom barem u početku. "To se zbraćivanje - kako kaže Erdeljanović - obično počne međusobnim ženidbama". On je naveo i nekoliko primjera dualne egzogamije (komplementarne endogamije) između pojedinih crnogorskih i albanskih bratstava,^{f137} iz kojih se jasno vidi da je komplementarna endogamija između dva bratstva različitog porijekla, crnogorskog i albanskog, bila presudna i u procesu etničke asimilacije, bilo u jednom ili u drugom pravcu, zavisno i od etničke sredine u kojoj je do stapanja dolazilo. I u albanskom rodovsko-plemenskom društvu bila je veoma uobičajena dualna egzogamija, osobito između dva egzogamna plemena. Po jednom izvještaju, Kastrati su se ženili djevojkama iz plemena Hota, a Hoti djevojkama iz plemena Kastrata. Većina djevojkama iz jednog plemena udaje se u drugom plemenu, i ova razmjena traje vijekovima. Kćer obično udaju u onom plemenu iz kojeg potiče majka.^{f138}

Već ovi elementi arhaičnijih rodovskih odnosa, koji su u izvornim oblicima sačuvali u albanskom rodovsko - plemenskom društvu, pokazuju da se ne može govoriti o čisto "srpskim" plemenima u periodu koji je prethodio stvaranju srednjovjekovne srpske države. Izmiješanost romanskih i slovenskih mjesnih imena u predjelima oko Zete i Morače, kako je sam Erdeljanović zaključio, neosporno svjedoči da je romanski živalj vrlo rano živio u neposrednom susjedstvu, što je moralo "dosta rano dovesti do njihova zbližavanja i mešanja".^{f139} Erdeljanović je štaviše postavio pretpostavio da neka složena romansko-slovenska imena ukazuju i na mogućnu dvojezičnost u ranijem periodu.^{f140} Na žalost, nemamo neposrednih podataka o prirodi i oblicima rodovskih odnosa i formacija iz tog najstarijeg vremena, ali po crnogorsko - albanskim rodovskim odnosima možemo s mnogo razloga pretpostaviti da su u osnovi slični bili i romansko-slovenski odnosi. Sudeći po rezultatima arheoloških, jezičkih, historiografskih i etnoloških istraživanja, starija plemena u oblasti Crne Gore, iz vremena prije osnivanja srpske države, mogla su biti samo manja, generička plemena, koja su u početku predstavljala spoj balkansko-romanskog i slovenskog živilja. Pored brojnih toponima, to potvrđuju i uporni tragovi ugzorilokalnog braka, avankulata, dualne egzogamije i uopšte dualne strukture, kao i neke crte u crnogorskim govorima. U svakom slučaju, crnogorska rodovsko-plemenska organizacija u mnogim bitnim crtama i oblicima razlikuje se od poznatih rodovskih struktura i rodovske tradicije drugih slovenskih naroda, dok je, s druge strane, u mnogim bitnim elementima i oblicima veoma bliska rodovskim oblicima i odnosima kod balkanskih starinaca. Ovo se osobito može pratiti u ženidbenim i svadbenim običajima, u ponečem istovjetnom sa kavkaskim i jermenskim običajima, koji u cjelini nesumnjivo reflektuju najarhaičnije balkansko-slovenske rodovske odnose.^{f141}

U tom pogledu veoma je značajno da se sa nekim neslovenskim osobinama središnjih južnoslovenskih govora podudaraju oblici i suština cijelih sistema svadbenih običaja koji na isti način, kao i neke jezičke crte, odstupaju od slovenskog tipa. Na isti način, kako je to Brozović utvrdio za "neslavenski udio" u središnjim hrvatsko-srpskim dijalektima,^{f142} možemo reći da su i preslovenski elementi u svadbenim običajima dinarskog stanovništva ne samo brojni i veoma stari, već i sasvim harmonično utkani u sisteme svadbenih običaja u kontinentalnoj dinarskoj oblasti. Neki specifični i sigurno veoma arhaični svadbeni običaji u oblasti zetskih govora, koji ujedno odražavaju i arhaične rodovske odnose, podudaraju se sa kavkaskim i jermenskim, a neki i sa albanskim običajima. A ovi svadbeni običaji u cjelini, i posebno oni koji se javljaju kao relikti, veoma dosljedno odražavaju kako arhaično rodovske, tako i na njima zasnovane etničke odnose između Slovena i balkanskih starinaca.^{f143} Stoga se i ne može govoriti o "srpskim plemenima" Crne Gore iz vremena do osnivanja države Nemanjića, već jedino o balkansko-slovenskim odnosima i na toj gentilnoj osnovi formiranim slovenskim etničkim strukturama.

O novom formiranju plemena

Erdeljanović je ukazao da su u vrijeme turskih osvajanja neka plemena napustila zemlje u ravnicama i u riječnim dolinama, i da su se povukla u "unutrašnjost plemenskog sedišta, u visoke i teško pristupačne predele". U tom periodu, kako dalje izlaže Erdeljanović, izvršeno je "novo formiranje" plemena, izazvano doseljavanjem stanovništva iz "ostalih srpskih zemalja". Ti su se doseljenici, kako misli Erdeljanović, velikom većinom jako množili, pa su ubrzo narasli u velika i jaka bratstva. Doseljenička su bratstva, kako kaže Erdeljanović, pokazivala "uvek veću

energiju nego stara", jer su ovi doseljenici, navodno, "po svojoj prirodi vrlo energični elementi", pa su stoga i uspjeli da istisnu mnoge stare rodove i porodice i da se na njihovu zemljištu nasele. Osim toga, nastavlja Erdeljanović, među doseljeničkim bratstvima, u svakom plemenu ima po jedno ili dva koja vode svoje porijeklo od kakve znatne ličnosti, a neka čak dovode sebe u srodstvo sa starim srpskim vladarskim dinastijama.f144

Ova romantična slika cijelog procesa zasnovana je na biološko-mehaničkom shvatanju o "energičnim elementima" koji su se jako namnožili, potisnuli starije stanovništvo i obrazovali nova plemena. I Jovan Cvijić je usvojio navedenu tezu o starim srpskim plemenima "iz doba naseljavanja", koja su se u klonitim oblastima održala zbog geografskog položaja, a modifikovala se pod uticajem istorijskih događaja. Zatim i on izlaže koncepciju o novom formiranju plemena, koja su pojačana ili proširena mnogobrojnim uskocima, i "što su se manja plemena utopila u veća",f145 opet mehanički, kvantitativno, gubeći iz vida i ljudske i rodovske odnose. U svakom plemenu, kaže Cvijić, ima po nekoliko starih, srodnih rodova koji čine plemensko jezgro. Oko ovog jezgra grupisali su se novi doseljenici sasvim drukčijeg porijekla, obrazujući bratstvo, i ostaci starih plemena. Novi su doseljenici porijeklom iz susjednih oblasti, poglavito iz Metohije, sa Kosova, iz Hercegovine, od Sjenice, iz Bosne i moravske Srbije. I na kraju Cvijić zaključuje da su više "aglomeracijom nego srodstvom stvorena ova plemena".f146 Međutim Cvijić upada i u neposrednu protivrječnost kada kaže da su doseljenici obrazovali bratstva, dok na perthodnoj strani ističe kako su "ovi morali ući u jedno bratstvo, uzeti slavu i prilagoditi se plemenskim navikama".f147 A iz toga slijedi da su većinom doseljavali pojedinci i da su se nova bratstva razvila u krilu starih bratstava, u najtješnjoj ljudskoj, ekonomskoj i uopšte društvenoj vezi sa starijim stanovništvom.

Na isti način i Erdeljanović je, čak i u svojim detaljnim ispitivanjima, često prilazio pojavama i procesima sasvim nedijalektički, tako da je dolazio i do potpuno protivrječnih zaključaka. On je u svoje vrijeme primijetio da među susjednim plemenima "nema jačih dijalekatskih razlika", iako svako pleme ima "ipak manje posebne, većinom fonetske i leksičke odlike koje su naročito u središnjim delovima plemena jače izražene".f148 Pa kako se može objasniti da se, pored brojnih i tako energičnih doseljenika iz raznih krajeva, održao zetski dijalekat i kako su se dijalekatske odlike najbolje očuvale u "središnjim delovima plemena", kada su "nova i jaka doseljenička bratstva zahvatala sva naselja po središtu plemenske oblasti, a stara i slaba bratstva su većinom potisnuta po njenim ivicama?"f149

Iako nam nije objasnio zašto nova i jaka doseljenička bratstva "obično usvajaju i starog plemenskog sveca za svoje krsno ime",f150 vidi se da je to bio jedan od prvih uslova za asimilaciju doseljenika, koja je najreljefnije i najdoslednije izražena u plemenskim govorima jedinstvenog zetskog dijalekta. Pavle Ivić konstatuje kako akcenatsko pomjeranje, od samog početka, nije imalo istu izoglosu sa jekavskom zamjenom jata. Po strani je ostala Zeta, gdje je i poluglasnik ostao nezamijenjen.f151 Proučavajući dijalekte Stare Crne Gore i susjednih krajeva, Radosa Bošković je utvrdio da se *izoglose podudaraju sa plemenskom granicom i da podjela u nahije i bratstva nije znatnije uticala na obrazovanje dijalekata*. Rijetke su jače dijalekatske razlike unutar plemena, ali unutar jedne nahije srijeću se ponekad znatnije dijalekatske razlike.f152 Iz ovih tako značajnih konstatacija prije svega se vidi da je starije crnogorsko

stanovništvo asimilovalo doseljenike, tako da su u svakom plemenu preovladale opšte i neke u njemu specifične jezičke crte zetskog dijalekta. Iz navedenog ujedno postaje sasvim jasno koliko je neodrživa tvrdnja nekih istoričara da su u Crnoj Gori nahije prerasle u plemena, i da je "u drugoj polovini XV veka jedan talas katunske organizacije preplavio dotadašnju seosku organizaciju".f153 Iz formiranja crnogorskih govora veoma se jasno vidi koliko je neosnovana i teza o prilivu "svježijeg vlaškog etničkog elementa" u oblast crnogorskih plemena.f154 U toj oblasti, uprkos tako mehanički shvaćenom množenju i širenju "energičnih" i "svježijih" doseljenika, navodno drukčijeg govora, drukčijeg etničkog karaktera i drukčije društvene organizacije (katuni), ne samo da se održao zetski dijalekat, već je njegov areal, kako ističe Pavle Ivić, postao i "vrlo živo migraciono žarište", sa osnovnim pravcem ka sjeveroistoku.f155

U svom radu *Stara Crna Gora* Erdeljanović podvlači kako "više od tri petine njeguških porodica" potiče od doseljenika iz Bosne i Hercegovine.f156 Pa kako je onda u Njegušima očuvan zetski govor? Na isti način on kaže da u Cucama na doseljenike iz Hercegovine otpada "više od tri petine svih današnjih Cuca".f157 Kako se onda može objasniti da je u Cucama, što i sam Erdeljanović priznaje, narodni govor "zadržao sve glavnije osobine zetskog dijalekta"?f158 On misli da su ga doseljenici morali primiti zbog toga što je svekoliko staro stanovništvo govorilo tim dijalektom. Ali to "svekoliko", po njegovom računu, iznosi svega dvije petine. Pa na kakav su to način "energični" doseljenici preuzimali prevlast u plemenu i bitno uticali na njegovo dalje formiranje, kad su ujedno i nužno primali zetski dijalekat? O kakvom se odnosu i o kakvim procesima tu radi?

Iako je sukcesivno doseljavanje svakako olakšavalo asimilaciju, po samim Erdeljanovićevim podacima može se zaključiti da su većinom doseljivali pojedinci, koji su se tek u novoj sredini ženili. Na taj su način njihovi potomci govorili materinskim, zetskim govorom. Prema tome, više od tri petine Cuca predstavljali bi potomke hercegovačkih doseljenika i starih Cuca, a ne hercegovačke doseljenike, kako je to Erdeljanović zaključio. Presudni uticaj starijeg stanovništva u obrazovanju novih društvenih i etničkih formacija, i njegova asimilatorska snaga, društvena i kulturna, izražena je i u tome što su brojni doseljenici preuzimali slavu starinačkog stanovništva. Sam Erdeljanović navodi toliko tipičnih primjera preuzimanja slave od starijeg stanovništva, da se iz toga može sagledati zakonitost opšteg procesa. Može se pouzdano utvrditi, kaže Erdeljanović, da su preci Martinovića, Samardžića, Bandića i Đuričkovića, kad su se bili nastanili u Cetinjskom Polju, uskoro promijenili krsno ime. Zašto su to učinili ne zna se, kaže Erdeljanović, ali odmah zatim opravdano pretpostavlja "da je na njih u tom smislu uticalo kakvo starinačko bratstvo, uz koje su se bili u prvo vreme pribili (kao što to vrlo često biva sa doseljenicima)".f159

I sva bratstva očinićska (Očinići),koja su porijeklom od doseljenika, primila su slavu i preslavu starijeg stanovništva (izuzevši najnovije doseljenike). Pouzdan dokaz ovog procesa, kako navodi i sam Erdeljanović, je i preslava današnjih Ugnjana - opet Petrovdan - "jer je najverovatniji način, na koji je ona postala, u tome, što su potomci onoga Vreljanina (ili možda još on lično) primili krsno ime starih Ugnjana, a svoje dotadašnje krsno ime pretvorili u preslavu koja je posle primljena za opštu preslavu svih Ugnjana". Prema tome, kako zaključuje Erdeljanović, kad se onaj Vreljanin Vlastelinović naselio u blizini tadašnjeg sela Ugana, iako je moglo doći do

toga da njegovi potomci utonu među starije stanovništvo.f160 A šta znači "utonu", o kakvim se odnosima i procesima radi? Po nizu primjera može se zaključiti da su se pojedini doseljenici ženili u novoj sredini i tako postajali članovi ženinog bratstva, čiju su i slavu preuzimali. Tako je treći sin Ivana Borojevića, Ušur ili Vušur otišao u Tomiče, u Bjelicama, i od njega su tamošnja bratstva Vušurovići i Ivanovići. "Oni su promenili krsno ime, te sad slave Petrov dan a Đurđevdan su zadržali kao preslavu".f161 Svi Bojkovići sad slave Jovanjdan zimnji, a prislužba im je proljetni Nikolj-dan (9. maja), "kojeg su primili od cuckih starinaca".f162

Kako se može zaključiti iz brojnih predanja, u crnogorskim plemenima bio je redovno običaj da doseljenici promijene slavu, da oni i njihovi potomci prime slavu ženinog, odnosno majčinog bratstva, dakle slavu svojih ujaka. U većini slučajeva ne navodi se razlog za promjenu slave, ali se barem iz nekih predanja ipak može pratiti kako je tekao ovaj proces. Tako, na primjer, Mirovići na Ugnima i na Vrelima pamte svog pretka Mira koji je uzeo odivu od Kapa (starog uganjskog bratstva) "te je njihovim potomcima pripao četvrti dio od sve njihne dionice, a primili su od Kapa i njihovu slavu..."f163 Dakle, zajedno sa zemljom obavezno se nasljeđuje i slava. Na isti način je i predak Zečeva u Donjem Kraju dobjegao iz Pobora na Katune donjokrajskih Ivanovića "i posle se od njih oženio i pribio uz njih, pa primio i njihovu slavu, Đurđevdan, koju slave i njegovi potomci". Da su njegovi potomci dobili i zemlju u ujčevini, vidi se po tome što su kasnije Zečevi od te zemlje "mogli i prodavati".f164 Kako se može iz predanja može razabrati, mnogobrojna nova bratstva nastala su od potomaka doseljenika koji su ulazili u ženino bratstvo i primali slavu njenog bratstva. Njihovi sinovi već su sticali ekonomska prava u ujčevini, u prvom redu pravo na pašnjake. Na taj način, zametak novog bratstva razvijao se u krilu materinske srodničke grupe. A čim bi se potomci doseljenika i žena iz starinačkog bratstva namnožili, osnivali su novo bratstvo. Pored slave starinačkog bratstva, koju su primali doseljenici i njihovi potomci, uticaj starijeg stanovništva ogleda se i u tome što ponekad nijesu ni pamtili imena prvih doseljenika,f165 pa se često kao osnivači bratstva navode njihovi sinovi ili unuci. Bratstva su se obično i prezivala po njihovom ličnom imenu. A ovi nam procesi objašnjavaju kako su se, pored svih doseljavanja, u crnogorskim plemenima, osobito u njihovim centralnim dijelovima, formirali i održavali govori zetskog dijalekta. *Iz svega toga se jasno vidi da se i etnička struktura ovih plemena i njihova plemenska formacija razvijala pod snažnim uticajem starinačkog stanovništva.*

Kada se pobliže razmotre podaci o doseljavanju stanovništva i o etničkim procesima u crnogorskim plemenima, ubrzo postaje jasno da slika o doseljavanju "energičnih" doseljenika iz "ostalnih srpskih zemalja" i o njihovom izuzetnom uticaju u društvenom i etničkom obrazovanju crnogorskih plemena nije ni vjerna ni tako romantična kako je prikazao Erdeljanović u svom sintetičkom radu "Neke crte u formiranju plemena..." Tako je Andrija Jovićević utvrdio da od ukupnog broja stanovnika u Zeti i Lješkopolju (1867 domova, prema podacima objavljenim 1926. godine) 26,5% potiče iz Albanije, 14% iz Katunske nahije, 11,5% iz Lješanske nahije, 10% iz Stare Srbije, 9,05% iz Kuča, 8% iz Pipera, 4% iz bjelopavlića, 3% iz Crmnice i 1,2% iz Hercegovine. Ako uzmemo Staru Crnu Goru (Katunsku, Riječku, Crmničku i Lješansku nahiju) kao cjelinu - kako zaključuje Jovićević - onda naselja iz Crne Gore "stoje na prvom mjestu, jer ona broje 674 kuće, a to je 36% svega zetskog stanovništva".[2]Š2Ć Od ukupnog broja domova, kako dalje navodi Jovićević, na starince otpada 1661 dom, a na mlađe stanovništvo 215 domova.

Iz toga Jovičević izvodi krajnji zaključak da je zetsko stanovništvo u većini staro, jer "starija naselja iznose 85%, a mlađa samo 15%". Pa i od tog mlađeg stanovništva iz Lješanske nahije potiče 85 domova, iz Pipera 32, iz Riječke nahije 28, iz Crmnice 15, iz Bratonožića 12 domova, iz Bjelopavlića 1 dom. I poslije "oslobođenja Zete", kako računa Jovičević, iz Lješanske nahije potiče 40% mlađeg stanovništva, iz Kuće 17,67%, iz Pipera 14,8%, iz Riječke nahije 13%, iz Crmnice 7%, iz Bratonožića 5,5%.f167

Iz ovih podataka proizilazi da je najmanje doseljenika bilo iz Hercegovine (svoga 1,2%), zatim da većina doseljenika potiče iz Stare Crne Gore i Brda, ili susjednih krajeva Crne Gore, a to znači da je bilo *crnogorskog porijekla*. Po ocjeni Jovičevića, stanovništvo iz Stare Srbije bilo bi "najranije" doseljeno, ali on ujedno pretpostavlja da su "okolna brda služila kao etapa u kretanju" ovog stanovništva, iz čega bi slijedilo da je već ranije bilo asimilovano. Znatan broj doseljenika vodi porijeklo iz Albanije, iz plemena Kastrata, Gruda, Klimenata, Hota, ukupno 26,5%.f168 Već iz navedenih podataka o naseljavanju stanovništva postaje sasvim jasno kako je u Zeti i Lješkopolju sačuvan zetski govor, jer se vidi da većina doseljenika potiče iz oblasti ovog dijalekta. Ali, Jovičević nam je dao i veoma značajne podatke o načinu doseljavanja stanovništva. Prije svega on primjećuje da Zećani "ne znaju vreme doseljavanja svojih predaka", ali pretpostavlja da je "najjače i najveće doseljavanje" bilo u XVI i XVII vijeku. Od uzroka naseljavanja on na prvom mjestu ističe siromaštinu "koja je vladala u krševima oko Zetskog Polja, i usled koje se često javljala glad". Kao drugi uzrok Jovičević navodi da je u doba najveće nesigurnosti po svim plemenima bilo mnogo krvavih svađa i ubistava, pa su mnogi dolazili kao bjegunci "od krvi".f169

Jovičević nam je pružio i dragocjena obavještenja i dragocjena obavještenja o načinu, intenzitetu i obimu naseljavanja. "Ne priča se - kaže Jovičević - ni da je došlo od nekuda ovamo čitavo selo, pleme, bratstvo... Dakle, useljavanje se vršilo pojedinačno i povremeno".f170 Kako će se vidjeti iz daljih analiza, *pojedinačno i povremeno*, sukcesivno doseljavanje predstavlja osnovni i kontinuirani način, skoro pravilo, po kojem se odvijalo doseljavanje stanovništva u Crnoj Gori. I nema sumnje da je u najvećoj mjeri baš ovo pojedinačno i povremeno doseljavanje bitno olakšavalo asimilaciju doseljenika, jer ujedno saznajemo da je bilo dosta doseljenika koji su "odmah napustili staru slavu i primili slavu većine u selu". Ovu pojavu Jovičević objašnjava ekonomskim razlozima ili pak razlogom "prirođavanja".f171 Kao *prirođavanje* možemo razumjeti samo jedno: da su se ti pojedinačni doseljenici u novom bratstvu ženili i tako primali slavu ženinog bratstva. Na to ukazuju i takvi slučajevi "da potomstvo od dva brata, koje živi u istom selu, slavi dve posebne krsne slave",f172 što pokazuje da su se dva brata rodonačelnika oženila u dva različita bratstva. Na taj su način doseljenici rješavali pitanje svog društvenog i ekonomskog položaja u novoj sredini, jer su adoptirani putem ugzorilokalnog braka postajali članovi užeg ili šireg bratstva.

Na isti način i Šobajić nam prikazuje odnose starinaca i doseljenika u Bjelopavlićima. Kako saopštava Šobajić, malobrojni doseljenici u početku su bili zavisni od starinaca. Za doseljenog pretka, od kojeg se namnožilo veliko potomstvo, oni sami pričaju da je bio sluga kod nekog viđenog starinca.f173 U ovu tradiciju spada predanje o doseljeniku Bijelom Pavlu koji je "bio sluga kod starih Lužana" i tamo se oženio.f174 Srazmjerno noviji doseljenici raznog su

porijekla, najviše iz plemena Katunske nahije, a po vremenu doseljavanja ima vrlo starih doseljenika, iz XVII, XVI, pa i XV stoljeća, kako misli Šobajić. On navodi doseljenike s Čeva prije 300 godina, iz Kuča pred više od 300 godina, s Grahova prije deset pasova, od Kolašina prije trinaest pasova, iz Riječke nahije prije 200 godina.f175 I Šobajić kaže da su uskoci, većinom zbog krvne zavade, tražili utočište u novom plemenu. Bratstvo u koje je uskok došao davalo mu je dio u svojoj komuni, a često ga je vezivalo uza se "dajući mu devojku iz svoje sredine".f176 U stvari, djevojka je njega *uzimala*, kako se to u Crnoj Gori često i govorilo.f177 I sam Šobajić Šobajić navodi kako su mnogi doseljenici došli kao domazeti i kako su oni "najjače vezani za bratstvo u koje su došli".f178 Novija bratstva, koja su se razvijala od potomaka doseljenika i starinaca, već u drugoj generaciji iz drugih bratstava, (jer je to obavezno zahtijevala rodovska egzogamija) - potiskivala su ponekad starinačka bratstva.f179 Uopšte, kako ističe Šobajić, bratstva porijeklom od starijih doseljenika brojno su jača, ali rijetko je neko bratstvo prelazilo 50 domova, dok su bratstva od novijih doseljenika još manja, svega nekoliko kuća.f180 Iako su ti noviji doseljenici sačinjavali u cjelini prilično jaku grupu, "ipak oni nisu imali onoliko značaja i maha u plemenu koliko svojim brojem i snagom predstavljaju". Šobajić ove odnose objašnjava time što su novija bratstva rasturena po plemenu i nijesu se nikad grupisala i zajednički istupala, "kako su to činili potomci Bijelog Pavla, koje je spajalo krvno srodstvo".f181

Iz navedenih podataka vidi se, prije svega, da je i doseljeno stanovništvo u plemenu Bjelopavličima većinom poticalo iz raznih, pretežno susjednih krajeva Crne Gore, dakle, da je etnički bilo *crnogorsko*, uz određenu albansku komponentu, u skladu i sa predanjem o "dukađinskom" porijeklu Bijelog Pavla. Prema tome, plemensko i etničko formiranje plemena odvijalo se u simbiozi najstarijih doseljenika i starih Lužana, iz koje se razvilo jako plemensko jezgro. Šobajićeva istraživanja pokazuju da su se i kasnije u Bjelopavličima doseljivali pojedinci, najčešće putem ugzorilokalnog braka. U svim tim odnosima i procesima može se pratiti odlučujući uticaj starijeg stanovništva u društvenom i etničkom formiranju plemena. A to je posebno izraženo u arhaičnim osobinama njihovog govora, koji Bošković određuje kao poseban govorni tip, zajedno sa govorom susjednih Pješivaca.f182

I u Pješivcima kao najstarije stanovnike tradicija navodi Špane, i zatim Lužane koji su, po tragovima naselja, stanovali u nižim predjelima, dok su im više strane, osobito u Gornjim Pješivcima, služile za ispašu.f183 Poslije Kosova, kako po predanjima ocjenjuje Šobajić, počeli su uskoci sa raznih strana dolaziti u Pješivce. Ali, i on sam primjećuje da se uskoci, od kojih su se razvila bratstva u Pješivcima, nijesu svi u isto vrijeme doselili, a zatim da su se doseljivali pojedinci.f184 Dakle, i ovdje je slijedilo sukcesivno i pojedinačno doseljavanje, kako se vidi iz predanja koja je zabilježio Šobajić. Ovi su se pojedinci u novoj sredini obično ženili, a njihovi su potomci morali, zbog egzogamije, sklapati brakove sa starincima ili sa miješanim stanovništvom iz drugih bratstava. Tek na taj način moglo se uvećavati novo stanovništvo, porijeklom od doseljenika i starinaca. Ali, prema predanju, nijesu se ni oni "jednako namnožavali". Najviše se namnožilo potomstvo od jednog uskoka, od kojeg vode porijeklo skoro sva srodna bratstva u Gornjim Pješivcima.f185 Po predanju, njihov predak Bogdan došao je u Pješivce iz plemena Gruda. Od njegovog brata Grujice namnožilo se albansko pleme Grude s kojima se "Gornji Pješivci i sada svoje i rođakaju".f186 Zanimljivo je i predanje da je Bogdan imao vanbračnog sina Gostoja,f187 jer se na neki način Bogdan morao ženiti u nekom starinačkom bratstvu. Jedino na

taj način može se shvatiti kako je staro crnogorsko stanovništvo asimilovalo doseljenike albanskog porijekla.

I predanja o porijeklu glavnih bratstava u Donjim Pješivcima govore o ugzorilokalnom braku. Tako je predak Rosandića došao "u najam" kod lužanskog bana Vuka i uzeo njegovu kćer Rosnu za ženu. A u stvari uzela je ona njega, pa su se njihovi potomci i prozvali Rosandići.^{f188} K njima je, bježeći od krvi, doselio i neki pop "od Radulovića iz Bašinog sela u Cucama", od kojeg potiču Radulovići. Predanje kaže da su popu dali peti dio imanja, što je moglo uslijediti samo ženidbom u starinačkom bratstvu. Na isti način doselio se i popov brat.^{f189} Dalje se spominju pojedini doseljenici, jedan iz Banjana koji se takođe oženio u Pješivcima, zatim Marko Britvić koji je navodno zarobio jednu djevojku i njome se oženio. Poslije njegove pogibije, njegova žena Čerana upravljala je selom deset godina. Marijan Bolica 1614. godine navodi Marka Britvića kao glavara sela Britvića (Brajkovića) sa 50 domova i 120 vojnika.^{f190} Pojedini doseljenici potiču iz Kuča, iz Njeguša (Zalazi), iz Lješanske nahije,^{f191} dakle iz Crne Gore i Brda. Međutim, Šobajić je primijetio da je govor Pješivaca "pravilniji i čistiji nego kod Starornogoraca, oni ne izgovaraju kao Čevljani, na primjer: šnaha, šnijeg, znaš itd." I po toj su osobini Pješivci bliži Hercegovcima, zaključuje Šobajić.^{f192} I Radosav Rotković ukazuje na izvjesne razlike u govorima Bjelopavlića i Pješivaca čiji je govor bliži hercegovačkom tipu.^{f193}

U Pješivcima, kao i u nekim drugim crnogorskim plemenima, jasno je izražena dualna plemenska struktura, što predstavlja trag arhaične rodovske strukture (Gornji i Donji Pješivci, Gornji i Donji Vasojevići, Gornji i Donji Bratonožići itd.). Veoma je arhaično i plemensko ime *Pješivci*, koje potiče od praslovenske riječi *pleš* - ćelavost, odnosno od pridjeva *plješiv* (XV vijek) u značenju "go, ćelav". Šobajić ime *Pješivci* pravilno dovodi u vezu sa oronimom *Plješivica* u Hrvatskoj, glavicom *Pješivac* u Kučima, brdom *Pješivac* u Katunskoj nahiji,^{f194} što pokazuje da su imenom *Pješivci* označavani stanovnici karsnih, golih brda - "Golobrđani".^{f195} Pri tome je veoma značajno da su i predanja o starim Španjima svježija u Pješivcima nego u Bjelopavlićima, "češće su strine koje zovu španjskim, kao kućišta, groblja i dr." I za poneko staro bratstvo u Pješivcima govori se da su od Španja.^{f196} Prema svemu tome, u jednom ranijem radu izložio sam mišljenje da se u imenu *Pješivci* očuvalo značenje imena starih Špana, od starogrčkog *spanios* u značenju - rijedak, go, suprotno od gust, kojim su Grci iz jadranskih emporija mogli označavati ilirske stanovnike golih, karsnih brda - "Golobrđane".^{f197}

U Pješivcima mogu se pratiti kontinuirani etnički procesi koji počinju slovenskom asimilacijom starog ilirsko-romanskog stanovništva, čiji se trag direktno očuvao i u imenima *Špani* - *Pješivci*. Ovaj se proces nastavlja asimilacijom miješanog balkansko-slovenskog stanovništva srednjovjekovne Luške župe, zvanog *Lužani*. Šobajić je računao da u Pješivcima od Lužana vodi porijeklo svega 5% stanovništva,^{f198} ali tu može biti riječ samo o ostacima, jer se osnovna masa Lužana izmiješala sa relativno kasnijim doseljenicima i sa njima obrazovala novi sloj crnogorskog stanovništva. Završni etnički proces izražen je sukcesivnim doseljavanjem pojedinačnih uskoka, većinom iz susjednih krajeva Crne Gore, koji su se u plemenu ženili i asimilovali, tako da njihovi potomci predstavljaju relativno noviji *etnički* sloj. Uz albansku komponentu, na koju bi ukazivalo i srodstvo sa albanskim Gašima, neke jezičke crte upućuju i na uticaj stanovništva hercegovačkog govora. Ali u cjelini, vidi se da je izvršena asimilacija

srazmjerno novijih doseljenika, što je najbolje izraženo u posebnom govornom tipu Bjelopavlića i Pješivaca, kako ga je odredio lingvista Radosav Bošković.f199

Oslanjajući se na *Etimologijski rječnik* Petra Skoka mogao sam konstatovati da većina preslovenskih toponima u Piperima potiče iz kruga dalmatsko-romanskih govora, iz čega se može zaključiti da ovi toponimi i etnonimi (Mataruge i sl.) potiču od indigenih ilirsko-romanskih stanovnika ovih krajeva. Dalje je veoma značajno da se uz balkanske (romanske ili mediteranske, rjeđe albanske) toponime naporedo javljaju i neki veoma stari, praslovenski nazivi (Drezga, gvozd), jer to svjedoči o veoma starom miješanju balkanskog i slovenskog stanovništva.f200 Kako se iz ovoga može zaključiti, i prvobitno jezgro starih Pipera obrazovalo se od ove mješavine balkanskog i starog slovenskog stanovništva. I samo ime *Piperi*, kako sam već ukazao, nije južnoslovensko, kako je mislio Erdeljanović, već potiče od grčkog *Filipos*, lat. *Philippus*, reduplikacijom izvedeno od milja kao Pipo,f201 u obliku *Piper*, *Piperi* svakako neslovenskog porijekla. Pored starih Pipera, kao drugu znatniju etničku komponentu u formaciji plemena Pipera, Erdeljanović navodi, "do pre tri i po ili četiri stoleća", - *Lužane*, i zatim treću, najmanju skupinu *Mugoše*. I Jireček i Erdeljanović ocijenili su osnovno *Mugoše* kao stanovnike vlaškog porijekla, a Erdeljanović, na osnovi predanja, govori i o dobrim odnosima Mugoša i Lužana, i o njihovim uzajamnim ženidbama.f202 A to bi ponovo dokazivalo da je dualna egzogamija bila veoma značajan činilac u rodovskim odnosima i u etničkom izjednačavanju ovog starijeg stanovništva. Međutim, Erdeljanović je Lužane označio kao "Srbe", iako za takvu ocjenu nije bilo nikakvog osnova.f203 Narodna predanja Lužane ponekad određuju kao savremenike starih Špana ili pak Mataruga, Macura i Mataguža, koji su se i fizičkim tipom razlikovali od ostalog slovenskog stanovništva.f204 Toponimi u predjelu Crncima, glavnom sjedištu Lužana u oblasti plemena Pipera, kao što su *Kapeš* (*caput*, *capitis* - vrh, glavica), *Mrgan* (*margo*, *inis* - rub, međa), *Kopilje* (*kopil*, balkanska riječ), *Cipitori* (*cippus* - nadgrobni kamen), svjedoče o znatnijoj romanskoj komponenti u etničkom sastavu Lužana, odnosno o miješanju slovenskog stanovništva sa romanskim starincima.f205 Šobajić je ocijenio da su se među Lužanima u Bjelopavlićima dugo održavale grupe preslovenskog stanovništva, a u cjelini je konstatovao da se Lužani "i sada po tipu razlikuju od drugih plemenika".f206 Iz svega toga vidi se da su Lužani još u ranom srednjem vijeku (XII v.) predstavljali balkansko-slovensku mješavinu, etnički još nedovoljno izjednačenu i formiranu, pa su stoga i zadržali teritorijalno ime po LUškoj župi, u kojoj su prvobitno živjeli (Dukljaninov Ljetopis, XII vijek). Ovo bi potvrđivala i njihova kasnija povezanost sa grupom Mugoša, a na njihovo složeno, balkansko-slovensko porijeklo ukazuje i odnos mlađeg crnogorskog stanovništva prema njima.f207

Iz toga što kasnija predanja redovno govore samo o "plemenu Piperima", kako ga u XVII vijeku navodi i Bolica, Erdeljanović je zaključio da je u XVI vijeku izvršena neka znatna promjena u odnosima spomenuti tri grupe. Glavni uzrok ove promjene Erdeljanović nalazi u jačanju i širenju grupe doseljenika iz bratonožićkog Lutova.f208 Međutim, i sam je Erdeljanović konstatovao da se radilo o povremenom i pojedinačnom doseljavanju. Ti su doseljenici, kaže Erdeljanović, "kao pojedine porodice ili samo kao pojedinci podolazili u Pipere jedni po drugim, počevši od sredine šesnaestog veka ili nešto ranije pa u toku dva-tri pasa ljudi". On ujedno ističe da broj ovih doseljenika prvobitno nije bio velik, da je došlo "desetak doseljenika, koje samih koje s porodicama iz Lutova; došla su trojica iz Pješivaca i još sve po jedna porodica iz Bratonožića, iz

Zagarača, iz Nikšićske župe, iz Bjelopavlića i iz Kuča, a za dve se ne zna odakle su". Iako su doseljenici u početku bili malobrojni, oni su se u toku vremena toliko namnožili, da su u Erdeljanovićevo vrijeme njihove porodice (ukupno 507) sačinjavale "više nego *polovinu od svekolikog broja* piperskih porodica".f209 Međutim, ovoliki porast mogao je uslijediti tek miješanjem malog broja doseljenika sa starincima, na što je neminovno upućivala i rodovska egzogamija. A zatim, ono što prvo pada u oči i što je bitno za pitanje etničkog razvitka i etničke strukture, to je činjenica da svi doseljenici odreda potiču iz drugih crnogorskih plemena, da predstavljaju *etnički crnogorsko stanovništvo*. A povremeno doseljavanje malobrojnih porodica i osobito pojedinaca pokazuje da je doseljavanje vršeno u rodovskim odnosima i da je bilo regulisano rodovsko-plemanskim običajima. Ali, to ujedno obara glavnu Erdeljanovićevu tezu o silnom doseljavanju sa strane i o korjenitoj izmjeni etničke strukture plemena. Međutim, pored svih navedenih podataka, Erdeljanović naglašava kako se i u Piperima potvrdila činjenica, kao i u drugim plemenima (Drobnjacima, Kučima, Bratonožićima), da je sa novim doseljenicima "od dobroga soja unešeno u stara plemena mnogo nove snage i življe, svežije krvi".f210 I pored sve moguće stilske metafore, ovakav zaključak u suštini ističe biološke činioce, u skladu sa Cvijićevim shvatanjima, kao odlučujuće u formiranju plemena i u etničkom razvitku stanovništva, iako nije nimalo jasno zašto bi doseljenici iz susjednih plemena unosili "svežiju krv".

Kao drugi značajan činilac u formiranju novih, moćnih bratstava Erdeljanović ističe njihov geografski položaj, jer su nova naselja zahvatila *središte* piperske oblasti, dok su stara bratstva piperska i lužanska sva izvan središta i po ivicama.f211 A na drugom mjestu on naročito naglašava da su naselja u oblasti plemena Pipera "uvek zauzimala ista ili gotovo ista mesta, dakle da je plemensko sedište imalo u glavnom iste granice od vrlo davnašnjih vremena".f212 I kad imamo u vidu srazmjerno mali broj doseljenika, zatim i činjenicu da su povremeno doseljavale pojedinačne porodice čiji su se barema kasnije odrasli članovi, kao i pretežno doseljeni pojedinci, nužno ženili u nekom starinačkom bratstvu, onda je prirodno tim putem moralo doći do asimilacije doseljenika, odnosno njihovih potomaka. Prema tome, nova su se bratstva razvila od potomaka doseljenika i starinaca, pa su na taj način nova bratstva i mogla zadržati središnje dijelove plemena. Da je asimilacija doseljenika bila najjača u središtu plemena, potpuno potvrđuje okolnost da su u središnjim dijelovima plemena najbolje očuvane i specifične, arhaične crte narodnog govora. Kako je utvrdio Radosav Bošković, jezičke izoglose uglavnom se podudaraju sa plemenskom granicom, a unutar plemena rijetke su razlike u narodnom govoru. Na taj način on je odredio i poseban govorni tip u Kučama i Piperima.f213

Za rekonstrukciju ovih odnosa i procesa, čiju dijalektičnost nije do kraja sagledao, Erdeljanović nam je dao dovoljno podataka. Pored zbližavanja Mugoša i Lužana "uzajamnim ženidbama", on navodi i zbližavanja Lužana iz Crnaca sa Piperima. Iz njegovih izlaganja vidi se da je bilo i slučajeva da se među Lužanima naseli poneko iz Pipera, a spominje se i neka odivaJanja po kojoj su se prozvali Janjići.f214 Po tome prije bi se moglo zaključiti da se radilo o ugorilokalnom braku, jer se navodi kako su njeni sinovi preoteli i kneštvo u Crncima. U svojim završnim razmatranjima Erdeljanović primjećuje kako je ekonomska borba izazvala sukobe među bratstvima oko zemljišta, pa zatim ističe kako su ove prilike izazvale i stavljanje osobitog društvenog oblika - *združenih ili složenih bratstava*, koja inače nijesu među sobom u krvnom srodstvu. "To se zbraćivanje obično počne međusobnim ženidbama, pa se posle još utvrdi i

jasnije obeleži time, što slabije bratstvo uzme krsno ime jačega i što se pišu u zajedničkoj čitulji, pa se i kopaju u istim grobovima."^{f215} Sasvim prirodno, ovo je zbraćivanje najprije počinjalo komplementarnom endogamijom (dualnom egzogamijom) između članova dva nesrodna bratstva, ali se iz Erdeljanovićevih podataka ujedno vidi da je jače bratstvo bilo starinačko i da je nametalo svoju slavu i davalo svoje groblje. Zapravo, komplementarna endogamija između članova dva bratstva postepeno je dovodila do takvog orođavanja, da bračne veze među članovima ovih bratstava više nijesu bile moguće, pa se konačno obrazovalo jedno egzogamno bratstvo, sa istom (starinačkom) slavom i sa zajedničkim (starinačkim) grobljem. Tim putem tekla je i asimilacija stanovništva i tako se stvaralo etničko izjednačavanje u plemenu. Na taj način može se jedino i shvatiti Erdeljanovićev krajnji zaključak da su, "pre tri i po stoleća i više", doseljenici iz bratonoškog Lutova morali da se "pribijaju uz starija bratstva", i to, "baš u središtu plemena", gdje su se razvili u "jaku grupu od srodnih bratstava".^{f216} Po svemu što je Erdeljanović izložio očito je da se doselio mali broj doseljenika iz Lutova, "desetak koje samih koje s porodicama",^{f217} i da su se ovi doseljenici, odnosno njihovi potomci, morali ženiti (udavati) u središnjim, starinačkim bratstvima u koja su se doselili. Prema tome, tek od zajedničkih potomaka doseljenika i starinaca mogla su se razviti jaka središnja bratstva. I samo na taj način može se govoriti o "*novom formiranju plemena*". I tek na toj osnovi mogla je biti izvršena promjena "i u etničkom sastavu plemena i u njegovu obimu i u ekonomskim prilikama".^{f218} A iz svega toga postaje očigledno da su u tim procesima crnogorski starinci u Piperima morali izvršiti bitan uticaj na zajedničke potomke, što se posebno ogleda u govornom tipu i u zajedničkoj slavi.

I u svom djelu *Kući* Erdeljanović je podrobno obradio "čista" bratstva i "složena" bratstva, koja se razlikuju po svom postanku, a dijelom i po svojoj strukturi. Za razliku od složenog bratstva, čisto bratstvo "vodi sasvim pouzdano svoje poreklo od zajedničkog pretka, t.j. grananjem od jedne porodice". Njihove porodice znaju i održavaju srodničke veze i predanja o *zajedničkom pretku*. Sve porodice jednog bratstva slave isto krsno ime.^{f219} U Kućima su čista bratstva, kako tvrdi Erdeljanović, "gotovo sva od onih silnih doseljenika, koji se posle naglo namnožiše i razviše, te pritesniše ili sasvim istisnuše mnoga slabija bratstva".^{f220} Erdeljanović je u svoje vrijeme zatekao takva razgranata bratstva, ali je pitanje da li su se doseljavale cijele porodice ili pojedinci koji su se u novoj sredini ženili, kako smo vidjeli i u drugim plemenima. Pa i u slučaju doseljavanja cijelih porodica, njihovi su se članovi morali uzimati sa starincima zbog opšteg pravila rodovske egzogamije. Prema tome, i ovdje se stanovništvo moralo obrazovati stapanjem starijeg i doseljenog življa. Ovaj je proces mnogo vidniji u postanku složenih bratstava. Složena su bratstva nastajala na taj način što se "navek sjedinjavalo po jedno staro i jedno novo bratstvo".^{f221} Iz Erdeljanovićevih analiza veoma se jasno vidi da se radilo o stapanju starinačkog i doseljenog življa, pri čemu su starinci imali odlučujući uticaj u procesu izjednačavanja i asimilacije stanovništva. Staro je bratstvo, kaže Erdeljanović, bilo "većinom neznatan ostatak nekog starijeg stanovništva, koji je ipak imao velikog ugleda zbog svoje starine, stečenih prava i možda imućnosti, a novo je bratstvo bilo većinom od ljudi skoro doseljenih i neznatnih". Prilikom ovog spajanja redovno je mlađe bratstvo "primalo ime i slavu starijeg bratstva".^{f222} A sve to pokazuje da je starinačko stanovništvo, makar i malobrojno, svojim ugledom, svojom ekonomskom i uopšte društvenom pozicijom imalo povoljniji položaj u procesu asimilacije doseljenika. Ako su doseljenici sticali imovinska prava, u prvom redu pravo na katune,

a gubili svoje ime i svoju slavu, onda ovu pojavu možemo shvatiti samo na taj način ako pretpostavimo da su u početku prevladavali izvjesni oblici ugzorilokalnog braka. I sam je Erdeljanović pretpostavio da su složena bratstva nastala tim putem. Vrlo su nam jasan primjer za ovakvo spajanje, kaže Erdeljanović, današnji Bakečevići na Kosoru, koji su sastavljeni od starih, pravih Bakečevića i nović Banjovića koji sada čine dvije trećine od tog udruženog bratstva.f223 A da se tu radilo o staroj balkanskoj tradiciji, pokazuje i Erdeljanovićeva primjedba da je kod kučkih Albanaca većina današnjih bratstava složena.f224

Za crnogorska bratstva Berovjana i Perića zna se da su promijenili slavu, iz čega Erdeljanović zaključuje da se radilo o stapanju "novih došljaka sa starim, zatečenim brastvima".f225 Za Kostroviće i Nikeziće on takođe pretpostavlja da su "njihovi preci na isti način poprimili slavu starih brastava, među koje su se naselili ili u čije su kuće možda ženidbom ušli".f226 Karakterističan primjer komplementarne endogamije između crnogorskih i albanskih bratstava predstavlja odnos Stijelovića i albanskih Nuculovića, koji su se zajedno i preselili u Koće, gdje su konačno i Stijelovići postali Albanci. Sličan je slučaj jedne grupe crnogorskih porodica koje su se doselile u Koće. Članovi ovih porodica su sa albanskim Marima, "blizu kojih su se u Koćima naselili, bili dugo vremena u ženidbenim odnosima i na taj način sa njima blisko srodili i poarbanasili, pa kao što to vrlo često biva (osobito kod Arbanasa) prešli i u njihova brastva".f227 Erdeljanović zatim u Kućima navodi nekoliko albanskih bratstava čiji su preci, po predanju, bili crnogorski doseljenici, obično bjegunci od krvi.f228 I vojvoda *Drekale*, osnivač najmoćnije grupe kučkih bratstava bio je albanskog porijekla, ali oženjen Crnogorkom, a njegov sin Lale oženio se "ćerju ili sestrom bratonoškog vojvode Peja Stanojeva".f229

Poneka albanska riječ i poveći broj ličnih i mjesnih imena u Kućima, po mišljenju Erdeljanovića, "ima se pripisati nešto vrlo čestim odnosima s Arbanasima ali mnogo više ženidbama sa Arbanaskinjama". Kući sami vele, kaže Erdeljanović, da su "arbanaškim osobnim imenima i ponekim mesnim nazivima najviše uzrok arbanaške neveste".f230 Iz toga se vidi da je, pored čestog ugzorilokalnog braka, asimilacija vršena i mješovitim virilokalnim brakovima. Po nazivima nekih starih naselja i po nekim drugim topografskim imenima Erdeljanović je pretpostavio da je osobito na jugu kučke oblasti "moglo biti samo malo ostataka od starosedelaca".f231 Na isti način on je ocijenio da je i poneko staro bratstvo u Kućima "poreklom od vlaških starosedelaca".f232 Međutim, kad se obuhvate u cjelini, navedeni podaci pokazuju da je u etničkom formiranju crnogorskog stanovništva kučke oblasti presudnu ulogu imalo starinačko slovensko stanovništvo koje je najprije asimilovalo ostatke vlaškog i jedan dio albanskog življa, a zatim i kasnije doseljenike koji većinom potiču iz drugih dijelova Crne Gore. Pored jezičkih crta koje izdvajaju kučki govor zajedno sa piperskim u poseban tip,f233 ovo najbolje potvrđuje niz specifičnih i veoma arhaičnih običaja, osobito svadbenih i božićnih, odnosno novogodišnjih.f234

Erdeljanović je usvojio pretpostavku Rovinskog da su stari Kući i stari Bratonožići bili jednog porijekla i da su prvobitno sačinjavali jedno pleme, čiji se jedan dio preselio preko Male Rijeke. Tome u prilog Erdeljanović navodi i činjenicu da su Kući, kao i Bratonožići, "od vjkada slavili sv. Nikolu".f235 I za običaje u Bratonožićima Erdeljanović ističe da su, osim neznatnih pojedinosti, "sasvim jednaki s onima u Kuća".f236 Inače, Erdeljanović je smatrao da je plemensko ime *Bratonožići* vlaškog (romanskog) porijekla i da je, prema tome, i prvobitno

plemensko jezgro bilo vlaško, koje su navodno doseljeni "Srbi" poslovenili. U starim srpskim listinama nalazimo poveći broj imena od korjena *Brat*, pa među njima i *Bratonjeg*. Ta imena nosili su Vlasi, pastiri romanskog porijekla, konstatuje Erdeljanović: "To nam daje razloga verovati da je i muško ime *Bratonog*, od kojega je moralo postati prezime Bratonožići, bilo ime nekog Vlaha. Taj je Vlah bio predek pastirskog bratstva koje je imalo svoje katune u oblasti današnjih Bratonožića i koje se po njemu prozvalo Bratonožići".f237 U stvari, srpski srednjovjekovni izvori, sa malim izuzetkom, iskazuju mahom slovenska imena Vlaha, tako da o njihovom romanskom etničkom karaktetu u to vrijeme ne može biti govora. Tu se radilo o slovenskom stočarskom stanovništvu koje se etnički formiralo u simbiozi sa ostacima romanskih Vlaha, u vrijeme kada ih spomenici navode, već sasvim poslovenjenih. I samo ime *Bratonjeg*, spomenuto u XIV vijeku, i pored moguće krajnje vlaške formacije (njeg-nog), pripada "dvočlanom staroslovenskom tipu", kao i *Bratimir* (XIII v.), *Bratislav* (XIV v.), *Bratoljub* (XIV v.), *Bratomil* (XIII v.), kako ga objašnjava Petar Skok.f238 Stoga je i sasvim razumljivo što i većina imena starih bratonoških bratstava ima slovenski oblik i što su imena sela i ostali toponimi s malim izuzetkom slovenski ("srpski", kako kaže Erdeljanović). Pa prema svemu tome, nije bilo potrebe da se pretpostavi kako su se u bratonošku oblast "rano počeli naseljavati Srbi", koji su asimilovali bratonoške Vlahe.f239

Erdeljanović ističe da se plemensko ime *Bratonožići* prvi put javlja sredinom XV vijeka, zapravo u poznatom ugovoru sa Mlečanima iz 1455. god., a pod imenom *Branovichi*,f240 što nije sasvim pouzdano. Kako saopštava Branislav Đurđev, *Bratonožići* su upisani u turski defter 1570. godine, ali treba obratiti pažnju, primjećuje Đurđev, da u Skadarskom zemljišniku iz 1416. godine ima mnogo naseljenika iz zetskih katuna. U selu Capenico (Kupelnik) upisani su Marco *Bratonese* i Marco *Bratoneso*, što Đurđev opravdano ocjenjuje kao prvi, iako posredni spomen Bratonožića. On je u pravu i kada smatra da Erdeljanovićevo "vlaško brastvo" u Bratonožićima nijesu sačinjavali romanski Vlasi. Ali, nema nikakvog razloga ni opravdanog osnova da se Erdeljanovićevo objašnjenje o razvitku plemena Bratonožića od "vlaškog brastva" shvati u značenju "vlaškog katuna" kao rodovske organizacije, kako to Đurđev insistira.f241 Sela po Bratonožićima, kao i u drugim crnogorskim plemenima, "većinom su naseljena od brastava, dakle čine srodničke *brastvene* celine". Mnoga od tih sela i ne zovu se drukčije nego po prezimenu svoga bratstva, konstatuje Erdeljanović.f242

Pored starog predanja o Bratu, doseljeniku i najmlađem bratu (minorat), od kojega su se razvila bratstva prozvana *Bratonožići*, o formiranju plemena na osnovi rodovskih odnosa neposredno svjedoči i njegova dosljedna dualna struktura. Tako crnogorski mitropolit Vasilije, u jednom pismu iz 1753. godine, saopštava kako se Bratonožići dijele "na dva plemena", sa jednim vojvodom. Erdeljanović je pravilno ocijenio da je nazivom "dva plemena" mitropolit označio "dva glavna bratonoška brastva, pošto se u običnom govoru ne samo brastva, nego i manji rodovi često nazivaju plemenima". I u vrijeme njegovih ispitivanja (1910-1911) pleme su sačinjavali "Donji Bratonožići ili Bratonožići u užem smislu i Gornji Bratonožići ili Brskut". I danas su, kaže Erdeljanović, u Bratonožićima dva velika bratstva, jedno su Bratovi potomci, a drugo Lutovci.f243 Stoga moramo pretpostaviti da je između bratonoških bratstava, podijeljenih u dvije veće grupe, moralo biti pojava dualne egzogamije, kao i u drugim crnogorskim plemenima. A iz cjelokupnog Erdeljanovićeovog izlaganja o plemenu Bratonožića, i na osnovi istorijskih izvora i toponima, može se zaključiti da je i etničko formiranje stanovništva teklo na isti način kao i u drugim crnogorskim

plemenima. Osnovni sloj sačinjavalo je starije slovensko stanovništvo u simbiozi sa balkanskim starincima koji su još u ranijem srednjem vijeku (XIV v.) uglavnom bili već poslovenjeni. Ovaj stariji sloj asimilovao je i kasnije doseljenike, kako pokazuje zajednička slava Bratonožića (sv. Nikola) i zajednička prislužba "Bratova potomstva, kao i ostalih Bratonožića" (sv. Petka).f244

I u Vasojevićima, kao i u drugim crnogorskim plemenima, bila su očuvana predanja o starom, preslovenskom stanovništvu (Španji, Macure, Latini, Bukumiri), kojemu su pripisivali neka "groblja, crkvine i kakve ostatke rasturenih zidova". Ali, kako primjećuje Vešović, sasvim su rijetki tuđi nazivi ili kakva imena koja bi ukazivala na staro stanovništvo, kao što je to slučaj po Kučima i Zeti.f245 U Donjim Vasojevićima, u selu Lušcu postoje nekolike porodice s prezimenom *Bukumiri*, porijeklom iz Bratonožića. Naselje *Cecuni*, koje spominje Bolica 1614. godine, svojim imenom upućuje na vlaški trag, a isto tako imena sela *Bastasi* i *Kaludra*.f246 Po Skokovom objašnjenju, riječ *bastah* - nosač, postala je u Dubrovniku od srednjolatinškog *bastasius*, *pl. bastasi*,f247 dok je ime *Koludra*, grčkog porijekla, prvobitno označavalo kaluđericu, a u naš jezik je prešlo preko dalmatsko-romanskog govora.f248 Iz toga se vidi da je i ovdje rano moralo doći do asimilacije i potiskivanja ostataka preslovenskog stanovništva, iako možda manje vidno nego u nekim drugim crnogorskim plemenima. Ali, to ne znači da je etničko formiranje plemena Vasojevića bilo manje složeno. Naprotiv, može se reći da se ovo veliko pleme razvilo od više balkansko-slovenskih (Lužani) i slovenskih grupa razne starine i različitog porijekla. Kako je i Cvijić konstatovao, "najmnogobrojnije pleme, Vasojevići, je vrlo složenog porekla. Staro plemensko jezgro, nastanjeno u Lijevoj Rijeci, pojačano je sjeničkim uskocima. Osvajanjem su proširili svoju teritoriju i asimilovali stare Lužane, zatim arhaične stanovništvo Lima *Srbljake* koji su se bavili zemljoradnjom, i najzad Šekularce, nastanjene u dolini jedne Limove pritoke".f249

Stara predanja o petorici braće navode da je Vaso sa Čeva (gdje je ostao Ozro) došao u Pipere kod onamošnjeg poglavice i tu se oženio njegovom kćerkom Marom.f250 Ovdje se ponavlja predanje o ugzorilokalnom braku, a zatim se govori o Vasovom dolasku "sa zetskih strana" i o njegovu tri sina od čijih se potomaka razvilo pleme.f251 Pored glavnih bratstava, podijeljenih u tri grupe, koja iskazuju porijeklo od rodonačelnika Vasa Vasojevića, ima rodova koji su "starosjedioci ili doseljenici iz drugih plemena".f252 O dualnoj strukturi plemena svjedoči podjela na Gornje i Donje Vasojeviće, koji se razlikuju i po sastavu stanovništva, ali većina doseljenika potiče iz Pipera, Kuča, Bratonožića, iz Ceklina, Bajica, Morače, dakle, mahom iz oblasti crnogorskih plemena.f253 I ovdje se navode slučajevi kada se doseljenik ili njegov sin ženi u starinačkom bratstvu ili se nabrajaju bratstva koja su s pravim Vasojevićima vezana "srođavanjem",f254 što opet ukazuje na domazetstvo i na dualnu egzogamiju. Šekularci su većinom starinci, kako ocjenjuje Vešović.f255 Ako pak riječ *sekular* u našem jeziku potiče od latinskog pridjeva *saecularis* - "stoljetni", kako misli Skok,f256 a latinska riječ *saeculum* znači i "pokoljenje, naraštaj",f257 onda možemo pretpostaviti da je naziv *Šekularci* izvorno označavao slovenske starince u čijem se imenu ogleda miješanje sa romanskim življem.

Naziv *Ašani*, koji je označavao stanovnike zemljoradničkih sela, izvodi se od riječi (*h*)*as* koju Skok objašnjava kao balkanski turcizam arapskog porijekla (*hass*) "iz oblasti turske feudalne administracije".f258 Vešović joj poblize određuje značenje "državna zemlja" i smatra da je *has* označavao posjed naročite vrste, sa nekim privilegijama za njegove stanovnike.f259 Ime *Srbljaci*

takođe bi označavalo ove stanovnike zemljoradničkih sela, a poticalo bi od starosrpskog imena *Srblje*. U naslovu srpskih vladara piše "kralj Srbljem", a car Dušan 1348. godine kaže: spisasma imena metohijama po Srbljah i po Romaniji (*Mon. serb.* 140).^{f260} U Hercegovini, naprotiv, imenom *Srbljaci* označavani su planinski stočari.^{f261} Međutim, i vasojevićka bratstva iz grupe Ašana ili Srbljaka takođe pokazuju svoje porijeklo iz Ceklina, iz Kuča, iz Bratonožića i Lutova, iz Bjelopavlića, Pipera i Rovaca, iz Morače, Drobnjaka, Njeguša i Ozrinića.^{f262} Kako saopštava Vešović, gotovo sva ova bratstva kazuju svoju starinu iz pojedinih plemena Crne Gore i Brda. Inače je, po Vešoviću, i među Ašanima ili Srbljacima gotovo nemoguće izdvojiti starince i doseljenike, pa izgleda da su se *crnogorski* doseljenici, od prije dva tri vijeka, srodili sa zaostalim starinačkim porodicama.^{f263}

Slična zapažanja o ovim odnosima i procesima izložio je i Milisav Lutovac u svom referatu na skupu u Titogradu (23. XI. 1978). Kako navodi Lutovac, Vasojevići su mnoga doseljenička bratstva iz raznih krajeva nazivali Srbljacima ili Ašanima, od imena *Has*, kako je za vrijeme Turaka nazivana oblast stare Budimljanske župe. I sve docnije naseljenike, bilo iz koje oblasti, Vasojevići su ubrajali u Srbljake. Kako zaključuje Lutovac, naziv *Srbljaci* naslijeđen je od starog polimskog stanovništva koje nije bilo organizovano kao pleme, već je nosilo samo opšti naziv *Srblji*. Pod tim nazivom, iako heterogenog porijekla, sastavljeni od starinaca i raznih doseljenih bratstava iz Brda i Crne Gore, grupišu se radi protivteže Vasojevića. Ove dvije grupe, kako na kraju zaključuje Lutovac, nijesu se splemenile, "ali su se putem razgranatih rodbinskih veza potpuno izjednačile".^{f264} Stoga je pitanje da li su se i ovdje doseljavala cijela bratstva ili pretežno pojedinci ili pojedine porodice, kako je bilo i u drugim plemenima.

Gledano u cjelini, i u etničkom sastavu Vasojevića mogu se utvrditi neki osnovni procesi, kao i u drugim crnogorskim plemenima. I ovdje je stariji sloj slovenskog stanovništva asimilovao ili potisnuo ostatke balkanskih starinaca. U donjem dijelu plemena, posebno u imenima *Srbljaci* i *Ašani*, sačuvan je trag starijeg, zemljoradničkog stanovništva, ali brojni podaci svjedoče da i mnogi kasniji doseljenici u plemenu mahom potiču iz raznih krajeva Crne Gore i Brda, i da su se oni srodili sa zatečenim starincima. Prema tome, i stanovništvo Vasojevića, svojim porijeklom, i po svom etničkom karakteru je *crnogorsko*, što se posebno ispoljava u nizu karakterističnih običaja. To pokazuje i prvi pisani pomen Vasojevića pored Pipera u jednom dubrovačkom izvoru iz 1444. godine, "kada još nisu sedeli na gornjem Limu, nego kod tvrđave Meduna", u današnjoj oblasti Kuča, kako ističe Jireček.^{f265}

Završna razmatranja

U jednom ranijem radu ukazao sam da mnogi stariji toponimi u oblasti crnogorskih plemena, osobito u Piperima gdje su najbolje istraženi, potiču iz kruga dalmatsko-romanskih govora.^{f266} Ovo se može pratiti i u nekim drugim izrazima romanskog porijekla, kao što su: *komun*, *komunica*, *turma* (1312. god.), *mandra*, *famelja*, *kastriga* (porodica). I za rodovsku strukturu tako indikativna roječ *pās*, u izuzetnom značenju "koljeno u rodu", zapravo stepen srodstva, *gradus* (on je jedan pās njemu bliži), kako je Vuk objašnjava,^{f267} nije izvedena prema albanskoj riječi *brōz* (pojas, generacija), kako je mislio Ivan Popović.^{f268} Njeno porijeklo treba tražiti u latinskoj riječi *passus*, *us*, od *pandere* "razapeti, pružati, pružati se", a u značenju *gradus*,

stepen,^{f269} pa prema tome i mjera za generacijski stepen srodstva. I u Skokovom Etimologijskom rječniku riječ *pās* je objašnjena kao mjera (korak, sežanj).^{f270} A kako je zaključio Pavle Ivić, u crnogorskim se govorima uopšte osjećaju tragovi intenzivnog dodira i miješanja slovesnog stanovništva sa romanskim i albanskim. Nerazlikovanje silazne i uzlazne intonacije u zetskim govorima Ivić, štaviše objašnjava kao posljedicu bilingvizma.^{f271} Međutim, može se primijetiti da su u crnogorskim govorima neke romanske riječi naslijeđene, usvojene, saobrazno društvenoj i uopšte životnoj simbiozi, za razliku od albanskih riječi od kojih su neki naši izrazi preuzimali samo njihovo specifično značenje (kalkovi).^{f272} A to ukazuje i na nešto drukčije etničke veze i u stvari otkriva neposrednu, ali i veoma staru romansku komponentu u etnogenezi crnogorskog stanovništva. O veoma staroj etničkoj simbiozi romanskog i slovenskog življa u oblasti Crne Gore svjedoči i činjenica da se neposredno uz balkanske toponime (romanske, rjeđe albanske) javljaju stari slovenski nazivi, kao *Drezga*, *Gvozd*, *Pješivci* (od *pleš*-calvities), *Crmnica* - "Crvena zemlja", od sveslovenskog pridjeva praslovenskog doba *črmen* - crven. A iz svega toga može se zaključiti da je navedene romanske izraze i brojne toponime ostavio stariji, indigeni sloj ilirsko-romanskog stanovništva, iz vremena prije mogućnog doseljavanja drugih balkanskih, pa i humskih Vlaha koji su, po dosadašnjim ispitivanjima, u XV vijeku bili već poslovenjeni. Stoga je bio u pravu rumunski naučnik Silviu Dragomir kada je primijetio da Erdeljanović nije dokazao rumunsko porijeklo balkanskih toponima u Piperima,^{f273} jer ovi toponimi, kako sam već ukazao, većinom potiču iz kruga dalmatsko-romanskih, a ne dakoromanskih govora.

Na ove stare, prvobitne odnose između indigenih stanovnika i Slovena u oblasti Crne Gore upućuju i narodna predanja koja redovno kao najstarije stanovnike ove oblasti označavaju *Špane* ili *Španje*, pa i najstarija napuštena groblja, kućišta i gradine zovu "španjskim" ili "iz španjskog doba". Kao ostatke ovih Špana predanja iskazuju Mataruge, Kriče, Macure, Mataguže, Bukumire i Malonšiče. Neki su naučnici tragali za narodom Špana, kojima u antičkim izvorima nema traga, a drugi su, polazeći od srednjogrčkom, sekundarnog pridjeva *spanos* - ćosav, označavali Špane kao ćosave ljude, pa su ih čak dovodili u vezu sa Avarima (Kovačević). Međutim, prema starogrčkom atributu *spanios*, u prvobitnom značenju "rijedak, rijetko", suprotno od "gust", pretpostavio sam da je naziv *Spanio-Spani*, kao opšti apelativ u početku označavao ilirske starosjedioce golih, karsnih brda kao "golobrdane". Naravno, ovaj opšti naziv za ilirsko stanovništvo golih brda mogli su dati jedino stanovnici grčkih emporija na obali južnog jadrana. A kako su i predanja o Španjima, po Šobajićevoj ocjeni, svježija u Pješivcima, gdje su češće i starine koje zovu "španjskim" i gdje se čak i za poneko bratstvo (Šulende) govorilo da potiče od Špana, može se sa prilično osnovom pretpostaviti da je značenje grčke riječi *Spanioi* kasnije pretočeno u staru slovensku riječ *Pješivci* - Golobrdani.^{f274} Još je Šobajić ^{f275} uputio na stari slovenski pridjev *plješiv* - go, ćelav, izveden od praslovenske riječi *pleš* - *calvities*, koji označava brojne oronime tipa *Plješevica* i odgovara "romanskim, fr. *Caumont*, *Chaumont*, tal. *Monte calvo*, kod nas *Golo brdo*", kako ističe Petar Skok.^{f276} I jedna glavica u selu Kupuscima, u Kućima, zove se *Pješivac*, a u Katunskoj nahiji postoji brdo *Pješivac*.^{f277} Zbog svega navedenog mislim da ime *Španji*, *Špani* treba shvatiti kao grčko opšte ime za ilirske Golobrdane, čije je značenje kasnije preuzeto i sačuvano u starom slovenskom imenu *Pješivci*.

Neka narodna predanja iskazuju Lužane kao savremenike Špana, još više kao savremenike Mataruga, Macura, Mataguža, a po nekim predanjima Lužani bi predstavljali sloj

starijeg balkanskog stanovništva koji je slijedio poslije Špana. Stoga, i pored slovenskog imena *Lužani*, koje je prvobitno označavalo stanovnike srednjovjekovne Luške župe (XII v., *Lusca jupania*), ostaje otvoreno pitanje kakvog je etničkog karaktera bilo ovo stanovništvo. Erdeljanović i Šobajić su bez ikakvog osnova zaključili da su Lužani bili staro srpsko stanovništvo oko donje Zete, koje se namnožilo i raširilo po okolnim planinskim predjelima. Erdeljanović je i kamene gomile, zapuštena stara groblja "od Lužana" i tragove suhomednih kuća proglasio za ostatke srpskog stanovništva. Na isti način on je i topografska imena *Mrgani*, *Kopilje*, *Kapeš* u lužanskom predjelu Crncima, u Piperima, označio kao "čisto srpska", dok je novija jezička analiza pouzdano utvrdila ilirsko-tračko porijeklo riječi *kopil* i romansko porijeklo riječi *mrgin*, *mrganj*, možda i *Kapeš*, ali svakako toponima *Cipitori* u jednom lužanskom selu u Piperima.^{f278} A sve to otkriva trajniju simbiozu autohtonog balkanskog i starog slovenskog življa, koji je i naslijedio navedene toponime.

Iako je Lužane, kao i Erdeljanović, bez ikakvog osnova u izvorima ili predanjima, označio kao najstarije Srbe "koji su došli onamo sigurno još u vrijeme invazije", Šobajić je ipak ocijenio da je to "srpsko pleme" u sebe primilo "dobar deo nesrpskog življa, kojeg je onde zateklo". A što su kasniji doseljenici (uskoci) prezirali ostatke Lužana, to Šobajić objašnjava rasno-biološkim argumentom, navodeći kako su "došljaci osetili u Lužanima vonj tuđe krvi".

Dakle, jesu Srbi, ali sa dosta tuđe krvi. Lužani se i sada po tipu razlikuju od drugih plemenika, ističe Šobajić, manje su razvijeni, male oble glave, crnomanjasti, govore potmulo.^{f279} A po svemu tome može se zaključiti da su Lužani, još u ranom srednjem vijeku, predstavljali balkansko-slovensku mješavinu, etnički i jezički još nedovoljno izjednačenu i formiranu, pa su i zadržali teritorijalno ime po župi u kojoj su prvobitno živjeli. Tragovi starih naselja i toponimi, zatim i spomen u kasnijim izvorima (XIV i XV vijek) starih Mataguža, kao i najnovija iskopavanja u njihovom kraju (selo Gostilj, lokalitet Velje Ledine), koja je vršio Đuro Basler,^{f280} takođe potvrđuju Jirečekov zaključak da su stanovnici Duklje u ranom srednjem vijeku bili "jako izmiješani sa mnogim ostacima starijeg stanovništva".^{f281} Ovo staro balkansko-slovensko stanovništvo vizantijski pisci XI vijeka dosljedno su nazivali opštim imenom *Dukljani*.

Konstantin Porfirogenit, u 32. glavi svog djela *De administrando imperio*, među oblastima koje je car Heraklije dao Srbima ne spominje Duklju. A u posljednjoj četvrtini XI vijeka nekoliko vizantijskih pisaca navodi u Duklji samo Hrvate i Dukljane. Polazeći od ovih izvora, Ferdo Šišić smatra kao sasvim prirodno što hrvatsko ime dolazi do izražaja i u Ljetopisu Popa Dukljanina (odnosno u njegovu izvoru), kao domaćega pisca. Ali to znači samo toliko, zaključuje Šišić, da je među Srbima *Dukljanima* bila izvjesna skupina naroda koja se zvala *Hrvati*. Međutim, mora se primijetiti da je Šišić, bez ikakvog pozivanja na bilo koji izvor, Dukljane označio kao Srbe, iako je dobro poznato da se i u titulama srpskih vladara dosljedno razlikuje *pomorska zemlja* od *srpske zemlje*. Jovan Kovačević ukazuje da su neki vizantijski izvori zamjenjivali Srbe i Hrvate, pa stoga isključuje mogućnost da su Hrvati živjeli u Duklji, iz čega bi slijedilo da su to bili Srbi. Ali, u svemu tome ipak je bitno da vizantijski izvori XI vijeka dosljedno u Duklji razlikuju Hrvate i Dukljane, pa ako bi pod imenom Hrvata trebalo shvatiti Srbe, kako to nastoji Kovačević, i u tom slučaju, po navedenim izvorima, ostaje sasvim jasno da Dukljani nijesu bili Srbi, kao što nijesu ni Hrvati, jer su uvijek zasebno navedeni kao Dukljani. A zatim nije nimalo jasno zašto bi

vizantijski izvori baš u Duklji uporno i dosljedno Srbe označavali kao Hrvate čije rano prisustvo u primorskim krajevima Crne Gore potvrđuju i čakavski elementi u albanskom jeziku.

Dukljanin u IX glavi svog Ljetopisa jasno odvaja *Srbiju*, u slivu rijeka koje se ulijevaju u Dunav, od *Primorja* čije rijeke teku prema moru. Ljetopis navodi kako su učesnici sabora kralja Svetopeleka govorili "koliko latinskim, toliko i slovenskim jezikom", a daje i podatak o Slovenima u Duklji, koje povezuje sa imenom Gota, kako su "vizantijski pisci uzeli identifikovati Gete (odnosno *per consequens* Gote)", kako to objašnjava Šišić. A pokušaj da se i pod ovim nazivima podrazumijevaju "Srbi" nema nikakvog osnova, jer su već po Konstantinu Porfirogenitu, i Hrvati i Srbi i Dukljani pripadali "Slavinijama". A u XI vijeku, u papskim listinama, u donjoitalijanskim hronikama i u izvještajima o drugom krstaškom ratu, vladar dukljanskog primorja naziva se *Sclavorum rex*.

Još početkom ovog vijeka Erdeljanović je primijetio da kučki Albanci "Srbina", u stvari Crnogorca zovu *Skja*, *Škja* (od *Sclavus*) "i nikako drukče". Navodeći zatim neke arhaične slovenske riječi koje su albanski Kuči primili od starog slovenskog stanovništva, Erdeljanović je zaključio da su "preci kučkih Arbanasa morali najpre doći u dodir sa plemenima drukčeg slovenskog govora i drulčijeg imena... A ta su plemena mogla biti od onih Slovena koji su pre Srba prodrli na Balkan pa i u zetske krajeve". Prema svemu tome, na osnovi podataka koje pružaju istorijski izvori ranog srednjeg vijeka, može se zaključiti da je u Duklji XI i XII vijeka *živjela jedna skupina Hrvata*, pored osnovne mase Dukljana koji su u to vrijeme predstavljali stariji sloj slovenskog stanovništva, izmiješan sa ostacima više ili manje poromanjenih balkanskih starinaca.

I podaci dubrovačkih i osobito kotorskih izvora daju neke bitne elemente iz kojih se mogu sagledati barem osnovne konture etničkog razvitka crnogorskog naroda u periodu od XIV do XVI vijeka. Imena nekih katuna otkrivaju prvobitnu vlašku komponentu, ali se odmah mora naglasiti da u kotorskim izvorima, kako je primijetio Kovijanić, u navedenom periodu samo četiri katuna mogu se smatrati porijeklom vlaška, sa izmiješanim vlaškim i pretežno slovenskim imenima katunara. Ova izmiješanost vlaških (ilirsko-romanskih), rjeđe albanskih i pretežno slovenskih i poslovenjenih imena katuna i njihovih stanovnika pokazuje kako je tekla etnička formacija ovog stanovništva sa dominantnim procesom slovenske asimilacije. Podaci kotorskih izvora ujedno svjedoče da se u cjelini ovo pretežno stočarsko stanovništvo Crne Gore, kako to pokazuju i brojni toponimi, prvobitno razvilo asimilacijom balkanskih starinaca. Stoga su ovi brđani i zadržali opšte ime *Vlasi* i u vremenu kada je slovenska asimilacija već bila gotovo sasvim završena. A prema tome je i sasvim razumljivo što u kotorskim izvorima naziv *Vlah* ima jasno i dosljedno *etničko* značenje, redovno se piše velikim slovom, kao i *Turčin* i *Sloven* (*Turco*, *Schiavo*), iako nesumnjivo već označava slovensko stanovništvo. To potvrđuje i činjenica da se u kotorskim izvorima ne spominju ni Srbi ni Hrvati, već uz Turke i jednom Slovene, najčešće se navode Vlasi. A jedan izvor s kraja XIV vijeka pokazuje neposredno da su se oni sami iskazivali kao Vlasi (*Nos... Vlaci*), iako već pretežno sa slovenskim ili poslovenjenim imenima.

Paralelnu pojavu zapazio je i Alberto Fortis u sjevernoj Dalmaciji. Još krajem XVIII vijeka Fortis ne spominje u dalmatinskoj Zagori ni Hrvate ni Srbe, već samo *Vlahe*, istočne ili

zapadne crkve. Međutim, Fortis ujedno naglašava da oni sami sebe zovu *Vlasima*, iako ih on, kao i Lovrić, bez imalo kolebanja smatra Slovenima. Fortis nam je ostavio još jedno dragocjeno obavještenje u kojem kaže da su ovim Vlasima (Zagorcima) naziv *Morlaci* dali gradski stanovnici Dalmacije. A iz svega toga vidi se da ni kotorski pisari nijesu imali drugog razloga da ove stanovnike Crne Gore bilježe kao Vlahe, izvan toga što su ovi brđani sami sebe tako zvali. Osim toga, moramo imati u vidu da je u dokumentima, koji sadrže poslovne ugovore, prije svega bilo potrebno utvrditi identitet ugovornika, što znači da su nazivom *Vlah*, pisanim velikim slovom, ugovornici etnički i zatim lokalno određivani. Zbog svega toga sasvim je pogrešno mehaničko, nedijalektičko odvajanje etničkog i staleškog značenja naziva *Vlah*, *Vlasi* u srednjovjekovnim izvorima, jer se očito radilo o primarno stočarskom stanovništvu koje se i etnički razvilo u simbiozi sa balkanskim starincima.

Da je poslovenjivanje starijeg balkanskog življa u Crnoj Gori, u toku XV vijeka, uglavnom ili barem u većoj mjeri bilo već završeno, pokazuju i turski izvori toga vremena koji navode niz vlaških starješina sa slovenskim imenima. Stoga, i kada se govori o naseljavanju hercegovačkih Vlaha u nekim crnogorskim predjelima, mora se naglasiti da je ovo stočarsko stanovništvo u XV i XVI vijeku već bilo poslovenjeno. Samo rijetka imena, kao *Lavenda*, ili slovenska imena sa vlaškom formacijom tipa *Radul*, *Milun*, ukazuju na trag romanskih Vlaha. Kako je primijetio Nedim Filipović, nahije *Zeta* ili *Bjelopavlići*, *Donja Morača*, *Gornja Morača*, *Nikšići*, znatno su manje od mnogih hercegovačkih nahija, što takođe pokazuje da se crnogorska plemena nijesu razvila iz feudalnih nahija. Turski izvori, koji sadrže imena naselja u Hotitima, Kučima, Piperima, takođe pokazuju da je ovo stanovništvo već krajem XV vijeka znatnim dijelom poslovenjeno. Ali, pored slovenskih, nekad i veoma starih imena naselja, javljaju se i starobalkanska, osobito albanska imena naselja, što ukazuje i na znatnije miješanje slovenskog i albanskog življa u Crnoj Gori krajem XV vijeka. U turskom popisu iz 1570. godine, u Piperima se spominju uglavnom ista naselja koja su i ranije navedena, a koja je i Erdeljanović zabilježio prilikom svojih ispitivanja. A kako je dalje utvrdio Branislav Đurđev, i u Kučima su navedena ista sela kao i u popisu iz 1497. godine, gdje su većinom označena kao katuni. U popisu iz 1570. godine navedena su imena sela u Bjelopavličima, od kojih su mnoga i sada poznata. Stoga, ovi podaci pretežno dovode u sumnju tezu o nekom jačem doseljavanju sa strane u oblast crnogorskih plemena u toku XVI vijeka, koje je navodno iz temelja izmijenilo etnički sastav stanovništva Crne Gore.

O veoma starom kontinuitetu stanovništva govore i arhaična predanja o petorici braće, legendarnim osnivačima nekih crnogorskih i albanskih plemena, u kojima su očuvani dosljedni tragovi minorata i ugzorilokalnog braka. Predanja se slažu u tome da su braća bila doseljenici koji su se priženili u starinačkim bratstvima, a svako pleme smatra da je njegov osnivač bio najmlađi brat. Ova predanja u cjelini odražavaju veoma stare rodovske odnose i strukture, čiji se tragovi mogu pratiti od Sibira i Burme do zapadne Evrope, gdje se javljaju u germanskim i keltskim institucijama. Veoma izraziti tragovi ovakvih rodovskih odnosa zatečeni su i kod Slovena, a kako vidimo, dosljedno su izraženi u crnogorskim i albanskim predanjima, što bi, zajedno sa nekim drugim elementima, upućivalo na staru balkansku tradiciju.

U crnogorskim plemenima Erdeljanović je zatekao brojne primjere dualne (komplementarne) egzogamije među crnogorskim i zatim crnogorsko-albanskim bratstvima, a isto tako i veoma jasne tragove dualne strukture u mnogim crnogorskim plemenima (Gornji i Donji Pješivci, Gornji i Donji Bratonožići, Gornji i Donji Vasojevići, Gornji i Donji Ceklin, itd.). Pored bratstava koja vode porijeklo od jednog pretka ili grananjem od jedne porodice, Erdeljanović je u Crnoj Gori zatekao i mnoga složena bratstva koja su se razvila spajanjem starijeg i doseljenog crnogorskog stanovništva koje je primalo ime i slavu starijeg bratstva. Iz toga se vidi da su, barem u početku, prevladavale izvjesne forme uzorilokalnog braka (u kući ili samo u ženinom selu), a zajedno s tim i materinska filijacija, osobito avunkulat, što je, i pored osnivanja novih bratstava sa očinskom linijom srodstva, ipak ubrzalo asimilaciju doseljenika. U cjelini, *crnogorska rodovsko-plemenska organizacija*, i po vremenu kada se razvija i po nekim bitnim crtama i oblicima, razlikuje se od poznatih rodovskih struktura i rodovske tradicije drugih slovenskih naroda. S druge strane, u nekim bitnim elementima i specifičnim oblicima i nazivima veoma je bliska rodovskim strukturama i rodovskoj terminologiji balkanskih starinaca. Izmiješanost romanskih i slovenskih mjesnih naziva u predjelima oko Zete i Morače, kako je sam Erdeljanović zaključio, neosporno svjedoči da je romanski i slovenski živalj vrlo rano živio u neposrednom susjedstvu, što je moralo "dosta rano dovesti do njihova zbližavanja i mešanja". On je pretpostavio na osnovi složenih romansko-slovenskih imena i mogućnu dvojezičnost u ranijem periodu, kako su i po drugim tragovima ocijenili i neki lingvisti (P. Ivić). A sve to pokazuje da su starija plemena u oblasti Crne Gore, iz vremena prije osnivanja srednjovjekovne srpske države, mogla biti samo manja, generički složena plemena, zapravo bratstva, koja su u početku predstavljala spoj balkanskog i starog slovenskog stanovništva. Kako je u nauci utvrđeno, još od Račkog i Klajića, sličan se proces odvijao i u predjelima gdje će se kasnije razviti hrvatska srednjovjekovna država. Stoga se ne može govoriti o "srpskim plemenima" Crne Gore u vremenu do osnivanja države Nemanjića, kako je to uradio Erdeljanović, već jedino o balkansko-slovenskim plemenskim i etničkim strukturama.

U vrijeme turskih osvajanja, kako je zaključio Erdeljanović, došlo je do novog formiranja crnogorskih plemena doseljavanjem stanovništva iz "ostalih srpskih zemalja". Doseljenička su bratstva, kaže dalje Erdeljanović, pokazivala "uvek veću energiju nego stara", pa su stoga i uspjela da istisnu mnoge stare rodove i porodice, i da se na njihovom zemljištu nasele. Međutim, sam je Erdeljanović primijetio da među susjednim plemenima "nema jačih dijalekatskih razlika", iako svako pleme ima "ipak manje posebne, većinom fonetske i leksičke odlike, koje su naročito u središnjim delovima plemena jače izražene". Stoga se mora postaviti jedno pitanje: Kako se može objasniti da se, pored tih brojnih i tako energičnih doseljenika "iz ostalih srpskih zemalja", očuvao zetski dijalekat, i zatim, kako su se njegove dijalekatske odlike najbolje očuvale u "središnjim delovima plemena", kada su "nova i jaka doseljenička bratstva zahvatala sva naselja po središtu plemenske oblasti"? I najzad, zašto ta nova i jaka doseljenička bratstva "obično usvajaju starog plemenskog sveca za svoje krsno ime"?

Kako se vidi iz brojnih predanja, koja navode Erdeljanović i drugi ispitivači, mnogobrojna nova bratstva prvobitno su nastala od doseljenika koji su ulazili u ženino bratstvo i primali njegovu slavu. Zapravo, bratstva su se razvijala od sinova i unuka ovih prvih doseljenika i žena iz starinačkih bratstava. Sinovi i unuci doseljenika već su govorili materinskim dijalektom,

pa su se na taj način održavali govori zetskog dijalekta, osobito u *središnjim* dijelovima plemena, gdje je, po Erdeljanoviću, i doseljavanje bilo najjače. Detaljna ispitivanja u crnogorskim plemenima pokazala su da se i etnički razvitak ovih plemena, kao i njihova društvena struktura, odvijao pod jakim uticajem starinačkog crnogorskog stanovništva, koje je kulturno i jezički asimilovalo doseljenike. A ova je asimilacija bila veoma olakšana i ubrzana i time što je ogromna većina doseljenika poticala iz susjednih crnogorskih plemena. Lingvista Radosav Bošković je utvrdio da se jezičke izoglose podudaraju sa plemenskom granicom, i zatim, da podjela u nahije i bratstva nije znatnije uticala na obrazovanje govora. Proces etničkog izjednačavanja pod uticajem starinaca u svakom plemenu potvrđuju i rijetke "jače dijalekatske razlike unutar plemena", dok se unutar nahije sreću i znatnije dijalekatske razlike. Ovim se proces asimilacije doseljenika unutar svakog plemena, iz čega se ujedno vidi koliko je neosnovana teza da su u Crnoj Gori nahije prerasle u plemena, kao i tvrdnja da je u drugoj polovini XV vijeka "jedan talas katunske organizacije preplavio dotadašnju seosku organizaciju", koji bi ujedno značio i navodni priliv "svježijeg vlaškog etničkog elementa", u oblast crnogorskih plemena.

Veoma živi etnički odnosi sa Albancima još nijesu dovoljno ni sistematski proučeni. Ali, kako je još Jireček primijetio, padaju uoči albanska mjesna imena u unutrašnjosti Crne Gore gdje se ne govori albanski, na primjer *Šindžon* u Crnojevića Rijeci, *Progonovići* i *Goljemade (gulae magna)*, već od 1444. godine, u Lješanskoj nahiji.^{f282} Među Vlasima albanska imena javljaju se kao u srpskim, tako i u primorskim izvorima.^{f283} I u turskim izvorima XV vijeka zabilježena su imena katuna ili drugih sela, kao što su *Bankeći, Koći*, u Kućima ili *Staćalići, Bušati, Rogame* u Piperima, koja je i Erdeljanović zatekao. Albanske uticaje u crnogorskoj stočarskoj i *rodovskoj terminologiji* detaljno je obradio Ivan Popović koji zaključuje da se radilo o simbiozi etničkog i jezičkog karaktera. Po njegovoj ocjeni, albanski je uticaj osobito pojačan poslije pada naših srednjovjekovnih država, u vrijeme *rodovsko-plemenskog života* kada je albanski jezik izvršio znatan uticaj na značenje nekih naših riječi i na formiranje odgovarajućih izraza, *stočarskih i rodovskih*.^{f284} Posredovanjem albanskog jezika u crnogorske govore i uopšte u naše balkanske dijalekte ušli su i neki stariji termini tračko-ilirskog pa i mediteranskog porijekla, kao što su *vatra, katun, čuka, balega*.^{f285} Međutim, gledano u cjelini, i po narodnim predanjima, u nekim crnogorskim plemenima izvršena je slovenska asimilacija manjih albanskih skupina, pri čemu su značajnu ulogu imali ugzorilokalni brak i dualna (komplementarna) egzogamija između pojedinih crnogorskih i albanskih bratstava i porodica.

Na kraju možemo zaključiti da u etnogenezi crnogorskog naroda osnovni sloj predstavlja *staro slovensko stanovništvo*, još iz vremena doseljavanja, koje vizantijski izvori XI vijeka nazivaju *Dukljanima*. Ovo slovensko stanovništvo postepeno je izvršilo asimilaciju balkanskih starinaca, pretežno dalmatsko-romanskog govora, kako pokazuju mnogi naslijeđeni toponimi i neke usvojene romanske riječi. Sudeći po jezičkoj građi, u manjoj mjeri asimilovani su i neki dijelovi albanskih starinaca. U vrijeme turskih osvajanja i opadanja naših balkanskih feudalnih država, *dolazi do oživljavanja rodovsko plemenskih formacija* i njihovih ustanova u Crnoj Gori i u susjednim dijelovima Hercegovine i Albanije. U Crnoj Gori i Brdima, iz različitih uzroka, a najviše iz ekonomskih razloga ili zbog krvne osvete, mnogi pojedinci, pa i cijele porodice, prisiljeni su da traže utočište u novoj sredini. Ali moramo imati u vidu da je, izuzev nasilnog doseljavanja cijelih bratstava, pojedinačno i mirno doseljavanje bilo *strogo regulisano*

rodovskim odnosima i običajima, tako da su najčešće ovi doseljenici, putem ugzorilokalnog braka, ulazili u ženino bratstvo. Po opštem pravilu, doseljenici su primali slavu starinačkog bratstva, a ujedno su oni i njihovi potomci sticali ekonomska prava u bratstvu i njegovom komunu. Potomstvo ovih doseljenika i starinaca obrazovalo je nova bratstva, sa očinskom linijom srodstva, koja su ne rijetko potiskivala ostatke starinačkih bratstava. Međutim, u procesima etničkog razvitka ovog stanovništva od bitnog je značaja da je ogromna većina doseljenika poticala obično iz susjednih crnogorskih plemena, što je znatno olakšavalo asimilaciju stanovništva u svakom plemenu, a ujedno je uticalo i na izvjesno izjednačavanje cjelokupnog stanovništva Crne Gore. Kako se većinom radilo o lokalnim seobama, to znači da su doseljenici pretežno bili *crnogorskog porijekla*. Njihovu asimilaciju izvršio je starinački sloj crnogorskog stanovništva u svakom plemenu, što je najreljefnije izraženo u narodnom govoru svakog plemena. Stoga, etnička osnova i etnički karakter stanovništva Crne Gore ni u turskom periodu nijesu znatnije izmijenjeni. Ono je ostalo etnički *crnogorsko*, što je veoma vidno izraženo u opštim osobinama zetskih govora i u nekim specifičnim narodnim običajima. I kao što crnogorska kulturna tradicija ima značajnih paralela sa kavkaskim kulturama, tako je i crnogorski antropološki lik, po nekim crtama, blizak kavkaskom tipu.^{f286} Osim toga, u nauci je već konstatovano da većina Crnogoraca predstavlja mješavinu dinarskog i praistorijskog *Borreby* tipa, krupnog tijela, krupne glave i širokog lica.^{f287} A sve to ukazuje na duboke etničke i kulturne korjene crnogorskog naroda, koji svojim antropološkim likom, jezikom, svojim ustanovama, svojom tradicionalnom kulturom predstavlja posebnu *balkansko-slovensku etničku sintezu*.

Na daleke etničke veze sa prastarim balkanskim stanovništvom crnogorske teritorije neposredno ukazuju kompleksne podudarnosti u životu i kulturi Crnogoraca i nekih kavkaskih naroda. Poneke podudarnosti javljaju se i u materijalnoj kulturi (u nekim dijelovima nošnje, u nekim elementima oračić sprava, u stočarskoj tradiciji), i u narodnoj umjetnosti (crnogorsko *oro* i lezgijska igra *lekuri*). Ali, najdosljednije podudarnosti mogu se pratiti u rodovsko-zadržnoj organizaciji i u narodnim običajima.^{f288}

Kavkaska rodovska zajednica, koja se u starijoj ruskoj literaturi naziva *rod* ili *familija*, po svojoj strukturi i po svom razvitku tačno odgovara crnogorskom bratstvu. Njeno jedinstvo izraženo je u zajedničkom imenu, u predanju o zajedničkim precima, u zajedničkoj teritoriji čiji su neki djelovi predstavljali kolektivnu bratstvenu svojinu, kao i crnogorski bratstveni *komun*. Po svom osnovnom uređenju, starija kavkaska i jermenska zadruga istovjetna je sa crnogorskom zadrugom, kako se može pratiti u pitanjima svojine, podjele rada, potrošnje, upravljanja zadrugom, u diobi zadruge i u nasljednim pravima njenih članova.^{f289}

Osobite podudarnosti izražene su u cijelom kompleksu svadbenih običaja. Kao i po crnogorskim običajima, tako je i kod nekih kavkaskih naroda (Abhasci, Osetini) glavna uloga u svatovima pripadala momkovim i nevjestinim ujacima.^{f290} Kao i po zetskim običajima, u kavkaskog plemena Anda postojali su posebni momkovi i posebni nevjestini svatovi koji su prilikom susreta, kao i u nekim krajevima Crne Gore, izvodili fiktivnu bitku.^{f291} Na isti način kao što je to bio običaj u nekim crnogorskim plemenima, tako je i kod Osetina isprošena djevojka morala izbjegavati susrete sa mladoženjinim srodnicima.^{f292} I osobiti kavkaski običaj da prilikom svadbe mladu provode kod nekog momkovog srodnika, gdje boravi u zasebnoj sobi, odgovara

crnogorskom običaju da se za nevjestu i djevere spremi posebna zajednička soba, a gdje nije bilo takve odaje, za nevjestu i djevera ogradio bi se makar "jedan ugao, koji je zavješen prostiračima". U nas je običaj bio utoliko bolje očuvan što je nevjesta, makar i simbolično, morala u toj odaji ili pregradi noćiti sa djeverom ili rjeđe sa momkovim ujakom (Paštrovići).f293 Kod kavkaskih naroda bio je čest običaj da se svadba obavi dugo vremena poslije vjeridbe.f294 I u Crnoj Gori, po starijem običaju, rok za svadbu odgađao se od jedne pa do više godina poslije vjeridbe (Kuči, Vasojevići, Zeta i Lješkopolje).f295 U kavkaskih Osetina izvjesno vrijeme poslije vjenčanja žena se vraćala u svoj rod, gdje je ostajala jednu do dvije godine.f296 U Crnoj Gori nevjesta je tom prilikom ostajala u svom rodu 10-15 dana, a ponegdje i dva do četiri mjeseca. Zanimljivo je i to da se nevjesta vraćala muževljevom domu u pratnji svojih djevera.f297

Kao što je bio običaj u Crnoj Gori, tako se i na Kavkazu čečenski supruzi, pred drugima, nikada nijesu nazivali po imenu, a vjerenici pred drugima nijesu smjeli ni razgovarati.f298 Tako i u Crnoj Gori mladi čovjek i njegova žena, kako ističe Vuk Karadžić, nijesu smjeli razgovarati u prisustvu drugih.f299 U Kuča i drugdje i muž u njegova mlada nijesu smjeli javno razgovarati i po sedam godina, a nazivati se pred drugima po imenu nijesu smjeli ni u starijim godinama.f300 Kod Jermena, prilikom svadbe, kum je iznad glava mladenaca držao isukan mač i nož, dok su mladenci ispijali vino iz zajedničke čaše.f301 Ovaj nas običaj podsjeća na običaj "dobre molitve" u Paštrovićima.f302 Kod Jermena momkovi su svatovi davali nevjestinoj majci naknadu kao "cijenu za grudi", kao što su u istoj prilici, u Vasojevićima i Kučima majci nevjestinoj davali "majčin groš".f303

Zanimljive i tipične podudarnosti sa kavkaskom tradicijom mogu se naći i u nekim pogrebnim ili podušnim običajima. Običaj naricanja nad pokojnikovim haljinama, tako izrazit u Crnoj Gori, poznat je i kod kavkaskih Kartvela i Abhazaca gdje su odijelo postavljeno za naricanje nazivali i posebnim imenom - *anšjan*.f304 U Crnoj Gori su tom prilikom mrtvacu i perčin odsijecali i prišivali ga za njegovu kapu.f305 I u kultu predaka takođe se javljaju po svojoj suštini podudarne predstave i slični običaji. U osetinskoj zadruzi molili su duha zaštitnika da im podari rodnu godinu, kao što se to radilo i po nekim crnogorskim slavskim običajima. Kod Karačajaca bile su sačuvane predstave o kućnom pokrovitelju - "kućnom domaćinu", naravno, mitskom, ili o "knjeginji" kuće u čijem je liku sadržan ostatak kulta ženskih predaka, još iz matrijarhalnog roda.f306

Izuzetne podudarnosti mogu se pratiti i u nekim božićnim, odnosno novogodišnjim običajima, gdje u prvom redu spada osobiti crnogorski običaj individualnih badnjaka. Kod Gruzina o Novoj Godini, svaki muški član kuće dolazi spolja noseći granu kojom će podjariti vatru, pa kad iskre polete, zaželi toliko krava, ovaca, pšenice. Kod Inguša je na isti način, poslije domaćina, svaki muškarac iz kuće nalagao svoju granu, a dvije su ostavljali za polaznika.f307 U Staroj Crnoj Gori i nekim mjestima Boke, kao i na Kavkazu, bio je običaj da se "redovno seče onoliko badnjaka koliko je muških u kući, pa i više". Na isti način kao i kod nekih kavkaskih naroda, u Staroj Crnoj Gori i Boki polaženik "ne samo da stiče k vatri zaostale pridavke od badnjaka, nego i sam unosi u kuću jedan badnjak, badnjačića koji ga čeka pred kućom, i njime džara po vatri da poleti što više varnica i tom prilikom izgovara želju da bude toliko ovaca, koza, sreće i blagoslova itd., koliko je varnica".f308 U Kučima, kad polože badnjak, dodaju još "po nekoliko badnjačića i

cjepanica, jer po običaju valja svaki muškarac u kući da bar po jedan badnjak imade".f309 Međutim, u Kučima je zabilježen još arhaičniji običaj ženskih individualnih badnjaka. O Novoj godini koja se "ovamo zove *Mali Božić* ili *Ženski Božić*, nabere se po toliko badnjačića, zvanih *badnjarice*, koliko je ženskih u kući, te se uveče među na oganj, a za večeru se zgotovi kaša s raznim sjemjenjem".f310 I obavezno spremanje kaše sa raznim sjemenjem, zapravo panspermije, u ovom ženskom obredu takođe ukazuje na prvobitno i veoma daleko porijeklo običaja iz agrarno-matrijarhalne kulture sa ženskom motičkom zemljoradnjom. A to bi potvrđivao i običaj da na Badnje večer u Kučima domaćica "kvocajući kao kvočka pred ostalim ukućanima učini po koji obrt oko ognja, radi napretka u familiji".f311 Kako je zabilježio Vuk Karadžić, u Crnoj Gori je na Badnje večer domaćica obredno prosipala slamu.f312

Mošinski ističe izvanrednu podudarnost jednog osetinskog mita sa crnogorskom tradicijom. Po osetinskom mitu, jednom godišnje duše mjesnih vrača i čarobnjaka jašu prema granici Kabardije i vode teški boj sa duhovima i božanstvima Kabardinaca. Po crnogorskom mitu, koji je zabilježio Rovinski, velika vojska duhova predaka započinje boj sa sličnom vojskom iz prekomorskih zemalja, da bi svojoj domovini obezbijedila plodnost i obilje.f313

Sve navedene i tako tipične kavkasko-crnogorske podudarnosti nesumnjivo otkrivaju staru balkansku tradiciju i ujedno ukazuju na primarne balkansko-slovenske etničke i kulturne veze. Razmatrajući etničke odnose između Ilira i prvih slovenskih doseljenika, arheolog Alojz Benac opravdano zaključuje da je, bez ikakve sumnje, među njima moralo doći do izvjesnog miješanja, jer nije slučajno pokopavanje slovenskih mrtvaca u ilirske tumule i nastanjivanje ilirskih gradina.f314 U oblasti crnogorskih plemena Erdeljanović je utvrdio izvjestan kontinuitet sahranjivanja i ukazao da se na više mjesta "jasno vidi neki bliži odnos" između ovih tumula i starih grobalja i crkvena.f315 Pri tome moramo imati u vidu da su se ovi rani procesi etničkog saživljavanja nužno morali odvijati u rodovskim odnosima, pa su se u rodovsko groblje (tumul) sahranjivali i udajom ili ženidbom (domazeti) adoptirani članovi roda. Erdeljanović je u crnogorskim plemenima utvrdio da se zajedničko sahranjivanje po rodovima još svuda drži (svaki rod ima po jedan kraj ili dio groblja) i da je sahranjivanje po bratstvima "u ranije vreme bio opšti običaj".f316

Ovi procesi etničkog miješanja i asimilacije starijeg stanovništva balkanskog i slovenskog stanovništva ostavili su vidnog traga u jeziku balkanskih Slovena. Lingvisti su davno utvrdili preindoevropski etnički i jezički supstrat, koji se nekada protezao od Kavkaza do Balkana i Pirineja, i koji je ostavio znatnih tragova u balkanskoj toponimiji, zatim u tračkom, ilirskom i albanskom jeziku.f317 Od manje više poromanjenog tračko-ilirskog stanovništva neke specifične jezičke osobine primili su i jezici balkanskih Slovena. Tako se u timočko-šopskom govoru i u makedonskom jeziku, kao opšta osobina njihova, ističu postpozitivni član, gubitak infinitiva i nekih padeža, a ova posljednja pojava djelimično se javlja i u zetskim govorima.f318

Značajne uticaje supstrata Dalibor Brozović je utvrdio u razvitku svih središnjih hrvatsko-srpskih dijalekata. Kako ističe Brozović, "omjer slavenskih i neslavenskih crta u gramatičkom sustavu središnjih hrvatsko-srpskih dijalekata sasvim je netipičan u slavenskom svijetu: neslavenski je udio veoma visok, gotovo sav je vrlo star, izuzetno je dobro apsorbiran i

harmonično je raspoređen na sve dijelove strukture". Brozović je dalje konstatovao isto tako značajnu činjenicu da "neslavenski karakter primaju one sfere jezične strukture u kojima je slavenski tip osobito specifičan", što jasno ukazuje da se radi o uticaju preslovenskog supstrata.^{f319} A za proučavanje ovih prvobitnih etničkih odnosa prvorazredni značaj ima i činjenica da se sa ovakvim rasporedom i sa ovakvom strukturom neslovenskih jezičkih osobina u središnjim govorima, podudara raspored cijelih sistema svadbenih običaja koji svojim oblikom i svojom suštinom, na isti način kao i jezičke crte, odstupaju od slovenskog tipa. I na isti način kako je to Brozović utvrdio za "neslavenski udio" u središnjim hrvatsko-srpskim dijalektima, može se reći da su i balkanski, preslovenski elementi u svadbenim običajima, osobito u kontinentalnoj dinarskoj oblasti, ne samo veoma brojni i veoma stari, već i sasvim harmonično utkani u sisteme svadbenih običaja ove oblasti. A od presudnog je značaja da ovi svadbeni običaji u cjelini, i osobito oni koji se javljaju kao relikti, veoma dosljedno odražavaju rodovske odnose i strukture u kojima se i vršila slovenska asimilacija starijeg balkanskog stanovništva.^{f320}

Tim putem, još u ranom srednjem vijeku, obrazovana je etnička osnova crnogorskog naroda južnoslovenske grane, sa njegovim starim slovenskim i preslovenskim naslijeđem, koje se razvilo u procesima etničkog prožimanja. Stoga je sasvim neumjesno i nedijalektički postavljeno pitanje, i na nekim naučnim skupovima, da li su Crnogorci Sloveni ili nešto drugo, kao što bi nenaučno bilo i pitanje da li su, na primjer, Francuzi Romani ili Gali, odnosno da li su Rusi Sloveni ili Skiti koji su imali znatnog udjela u etničkoj osnovi ruskog naroda. Crnogorski narod je slovenski narod, koji se razvio putem prožimanja sa balkanskim starincima u procesima slovenske asimilacije. U sličnim procesima formirani su svi savremeni narodi Evrope,^{f321} i osobito slovenski balkanski narodi.^{f322}

Fusnote: